

University of
Sistan and Baluchestan

Designing a Model of Rural Ecotourism Entrepreneurship Development with Qualitative Approach

Soofia Abbasi¹, Seyed Mehdi Mirdamadi^{2✉}, Maryam Omidi Najafabadi³, Seyed Jamal Farajollah Hoseini⁴

1-Ph.D Student of Economics, Extension and Agricultural Education, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
E-mail: soofiaabbasi.development@gmail.com

2-Associate Professor of Economics, Extension and Agricultural Education, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
✉ E-mail: mehdi_mirdamadi@srbiau.ac.ir

3-Associate Professor of Economics, Extension and Agricultural Education, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
E-mail: m.omidi@srbiau.ac.ir

4-Associate Professor of Economics, Extension and Agricultural Education, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
E-mail: jamafhosseini@srbiau.ac.ir

How to Cite: Abbasi, S; Mirdamadi, S.M; Omidi Najafabadi, M; & Farajollah Hoseini, S. J. (2022). Designing a Model of Rural Ecotourism Entrepreneurship Development with Qualitative Approach. *Geography and Development*, 20 (66), 131-160.

DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/J10.22111.2022.6716>

Received:

29 August 2021

Received in revised form:

3 October 2021

Accepted :

7 February 2022

Published online:

15 January 2022

Keywords:

Entrepreneurship,
Ecotourism,
Rural Tourism,
Delphi technique.

ABSTRACT

Today, ecotourism entrepreneurship is presented as a strategy for sustainable rural development by creating job opportunities based on the use of local resources in a sustainable way and emphasizing on the internal development of the village. Therefore, the purpose of this study is to design a model for rural ecotourism entrepreneurship development in Dezful township. This research is of qualitative type and in terms of implementation method, it is a mixture of qualitative content analysis and Delphi technique. At first, concepts were extracted using theoretical foundations and research background using qualitative content analysis method. Then, using the Delphi technique and the opinions of experts about these indicators, a consensus was reached. The Delphi panel consisted of 30 academics, organizational, and local experts selected by snowball sampling. After three rounds of Delphi, experts agreed on 87 indicators in the form of 11 components and the rural ecotourism entrepreneurship development model in Dezful township was theoretically approved. The results show that the combination of social responsibility, environmental responsibility, growth and development through ecotourism and ecotourism innovations and creativity provide the development of rural ecotourism entrepreneurship. Also, physical-infrastructure factor, economic factor, educational and information factor, institutional factor, environmental factor, socio-cultural factor and individual factor were identified as the most important factors affecting the development of rural ecotourism entrepreneurship.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended Abstract

1. Introduction

Today, rural development is more dependent on entrepreneurship development than ever before and researchers consider rural entrepreneurs to be the greatest lever for rural development. In new scientific theories, rural entrepreneurship is mentioned as one of the most important driving forces for the

development of rural and regional and rural social and economic systems. One of the entrepreneurial opportunities in rural areas is ecotourism. Rural ecotourism provides the basis for business development and entrepreneurship development due to the new demands of tourists and the need for a variety of tourism products and services. For this reason, entrepreneurship has become increasingly important in rural ecotourism today. Experts believe

that rural ecotourism entrepreneurship can play an important role as a new strategy in reducing poverty, unemployment and migration in rural areas and achieving sustainable rural development. Tourism entrepreneurship in the Dezful township, due to the lack of a responsible and conscious approach to ecotourism in policy-making and planning, has caused great damage in the fields of culture, environment and history and in the long run causes significant acute social consequences. Therefore, considering the role of rural tourism entrepreneurship in creating income and employment for the people of the city and the need to pay attention to the ecological capacities of the tourism environment, research on the factors affecting the development of rural ecotourism entrepreneurship is fruitful.

2. Materials and Methods

The present research was performed qualitatively with a mixture of qualitative content analysis and Delphi. First, with using the method of qualitative content analysis of resources and literature in the field of research, the components of rural ecotourism entrepreneurship were mapped and formulated and their indicators were explained, as well as the factors affecting the development of rural ecotourism entrepreneurship. Then, with using the Delphi technique and the questionnaire tool, the opinions of experts were obtained in order to reach an expert consensus on the synthesized indicators and its structure. The number of Delphi panels was 30 people, consisting of experts from the university department and experts from the executive department in the field of entrepreneurship and rural tourism and local experts. To select the panel members, non-random sampling method was used with snowball technique. Interview and open questionnaire were used to collect data. Statistical tests such as binomial test and Friedman test and Kendall coordination coefficient were used to analyze the findings of Delphi rounds. Guba and Lincoln reliability criteria were used to evaluate the quality in this study.

3. Discussion and Results

As a result of qualitative content analysis of resources and literature, 120 indicators in the form of 11 components were obtained. Then the Delphi technique was used and in the first round of Delphi, the respondents presented a total of 213 indicators in the form of 11 components. After combining and merging the indicators that somehow overlapped with each other and removing the indicators that had additional, incomprehensible and irrelevant items, finally, 158 indicators that could be included in the questionnaire remained in the form of 11 components that entered the second round of Delphi. Finally, in the third round of Delphi, the panelists reached a consensus on 11 components and 87 indicators. All indicators or questions were considered important by more than 70% of experts and no new indicators were provided by experts. The average of the indicators was more than 3.5 and the deviation of the criteria had a downward trend. The Kendall coordination coefficient for most components in the third round was calculated to be more than 0.7, which indicates the strong agreement of the panelists on the indicators. The reliability of the research results was assessed by four indicators of validity, transferability, reliability and verifiability.

4. Conclusions

The results show that the combination of social responsibility, environmental responsibility, growth and development through ecotourism and ecotourism innovations and creations, provide entrepreneurial development of rural ecotourism. Also, physical-infrastructure factor, economic factor, educational and information factor, institutional factor, environmental factor, socio-cultural factor and individual factor were identified as the most important factors affecting the development of rural ecotourism entrepreneurship. Achieving the development of rural ecotourism entrepreneurship in Dezful township becomes easier when tourism entrepreneurship innovation is used in accordance with the prevailing space in the study area and more compatibility with these conditions.

Tourism entrepreneurship provides growth and development and quality of life for the host community, and tourism revenue outputs improve the quality of life and development of the region. Also, tourism is industrial that must protect its products in order to survive, so the compatibility and adaptation of tourism businesses with the environment is considered as the main tourism platform in the township. Finally, tourism activities and businesses in harmony with the social context and cultural structure of the host community, in addition to protecting cultural heritage and improving their sense of self-confidence, lead to acceptance of these activities in the host community. Consequently, they will be actively involved in the development process.

5. References

- Abbasi, A. and Rezvani, M. (2017). Rural ecotourism and its role in sustainable tourism development Case study: Paveh city, Kermanshah province, International Conference on New Research in Civil Engineering, Architecture, Urban Management and Environment, Karaj.
<https://civilica.com/doc/711102/>
- Abbasi, M. J., Sajadi, Z., Abdollahi, A., and Razavian, M. T. (2020). Explaining the effective factors on the development of rural tourism entrepreneurship in Iran, *Tourism management studies*, 15(53), 1-26.
https://tms.atu.ac.ir/article_12109.html
- Abbasi Esfanjani, H. and Foruzandeh Dehkordi, L. (2015). Designing the Comprehensive Model for Commercializing University Research with the Delphi Approach, *Trade studies*, 19(75), 139-170.
http://pajooheshnameh.itsr.ir/article_14214.html
- Abbas Zadeh, Y. and Kabaran Zadeh Ghadim, M. (2015). Investigating the effect of entrepreneurship education on the formation of entrepreneurial human capital, *International Conference on Management, Economics and Humanities*, Istanbul.
<https://civilica.com/doc/625410>
- Agha Mohammadi, J., and Abdollahi, H. (2015). An Analysis of the Role of Education in Promoting Entrepreneurship, *Rahyافت*, 25(59), 75-87.
http://rahyaft.nrisp.ac.ir/article_13572.html
- Aggarwal, A. K. (2013). Performance Appraisal of Rural Entrepreneurship Development Programs, *IJMBS*, 3(3), 22-28.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3183631
- Aggarwal, A. K. (2018). Rural Entrepreneurship Development Ecosystem—An Emerging Paradigm of Rural Socio-Economic Development. Project of Rural Entrepreneurship Development in the State of Haryana, India.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3184127
- Akbarpour, M., and Azimi, S. (2018). The role of entrepreneurship in the development of rural tourism (agriculture), *Journal of Iranian Urbanism*, 1(1), 27-34.
<https://www.shahrsaziiran.com/1397-1-1-article2/>
- Alvani, S. M., and Roodgar Nejjhad, F. (2010). Entrepreneurship development model in small and medium organizations, *Business Management Perspective*, 4(37), 73-87.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=148329>
- Azadkhani, P. (2020). The Role of Awareness and Knowing the Environment in creating Sustainable Ecotourism (Case Study: Ilam County), *Development and the environment*, 1(1), 83-98.
https://jsde.srbiau.ac.ir/article_8999.html
- Bostan, Y. Shafei, S. Fatahiardakani, A. Erfani, R. (2021). Checking the effect of granted credits on demand for labor in sub-sectors of agriculture, *Agricultural Economics Research*, 13(1), 45-62.
http://jae.miau.ac.ir/article_4350.html
- Bosworth, G., & Turner, R. (2018). Interrogating the meaning of a rural business through a rural capitals framework. *Journal of rural studies*, 60, 1-10.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S074301671730102X>
- Bujarian, N., and Momeni Dahaghi, K. (2015). Recognizing the tourist attractions of Pamanar village in Dezful city in order to develop sustainable tourism, *The second national Conference of New Horizons in enabling and stable Development of Architecture, Construction, Tourism, Rural and Urban Environment*, Hamedan.
<https://civilica.com/doc/408136/>

- Denzin & Lincoln, Y. S. (Eds.). Handbook of qualitative research (pp. 105–117). Sage Publications, Inc.
- Farahani, H. and Haji Hosseini, S (2013). Assessing the capacities of rural areas for entrepreneurship development and rural empowerment Case study: Villages of Shawl section of Buin Zahra city, Rural researches, 4(4), 715-748.
https://jrur.ut.ac.ir/article_50417.html
- Fhlatharta, N. Aoife, M. & Farrell, M (2017). Unravelling the strands of ‘patriarchy’ in rural innovation: A study of female innovators and their contribution to rural Connemara. Journal of Rural Studies, 54, 15-27.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016717304394>
- Frootani, F. and Homai Salehi, K. (2018). Tourism planning in the field of wildlife of Dezful city, Geographical space, 18(62), 31-44.
<http://geographical-space.iau-ahar.ac.ir/article-1-1616-fa.html>
- Gamede, B. T & Uleanya, C (2018). Entrepreneurship: Solution to Unemployment and Development in Rural Communities, Journal of Entrepreneurship Education, 21(3), 1-12.
<https://www.abacademies.org/articles/Entrepreneurship-solution-to-unemployment-and-development-in-rural-communities-11528-2651-21-3-157.pdf>
- Ganjaeean, H. (2020). Evaluation of Ecotourism Development Potential of Gavandareh Area of Qorveh City Using Integrated Model AHP-SWOT, Geography and human relations, 2(4), 56-69.
https://www.gahr.ir/article_105119.html
- Gholipour, M. R., Cheraghali, M. R., and Sanaeepour, H (2021). Designing a Conceptual Model of Entrepreneurship Development in Ecotourism with Social Welfare Approach by Data Foundation Method, New Attitudes in Human Geography, 13 (2), 253-270.
http://geography.journals.iau-garmsar.ac.ir/article_680450.html
- Green, S (1996) Travelling via Delphi: A new route to the accreditation of fieldwork educators. British Journal of Occupational Therapy, 59(11),10- 506.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/030802269605901105>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K.
- Hallaj,Z. Bijani, M.Fallah Haghighi, N(2021). Fostering rural development through the entrepreneurial ecosystem, Entrepreneurship in Agriculture, 7(3), 1-16.
https://jead.gau.ac.ir/article_5511.html
- Hasaninia, G., and Fallahi, H (2017). Factors affecting the development of rural entrepreneurship (Case study: rural areas of Manojan city), Rural researches, 8(1), 22-37.https://jrur.ut.ac.ir/article_62136.html
- Kalantaridis, C., & Bika, Z. (2006). Local embeddedness and rural entrepreneurship: casestudy evidence from Cumbria, England. Environment and Planning, 38(8), 1561-1579.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/a3834>
- Karimi,S(2014). Rural Entrepreneurship: Opportunities and Challenges. Journal of Entrepreneurship in Agriculture, 1(3), 101-119.
https://jead.gau.ac.ir/article_2276.html
- Karimi Kandzi, S (2020). Ecotourism development and its role in the development of ecotourism attractions in Aran and Bidgol, Journal of Social Tourism Studies, 8(2), 223-242.
<http://journalitor.ir/Article/13990817250618>
- Kordi, R (2020). Growth of Dezful Villas, Opportunity or Threat, IRNA,
<https://www.irna.ir/news/84072324/%D8%B1%D8%B4%D8%AF%D8%A8%D8%A7%D8%BA%D9%88%DB%8C%D9%84%D8%A7%D9%87%D8%A7%DB%8C%D8%AF%D8%B2%D9%81%D9%88%D9%84-%D9%81%D8%B1%D8%B5%D8%AA-%DB%8C%D8%A7%D8%AA%D9%87%D8%AF%DB%8C%D8%AF>
- Korsgaard, S., Müller, S., & Tanvig, H. W (2015). Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural—between place and space. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 21(1), 5-26.
<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJEBR-11-2013-0205/full/html>
- Lai, Y & Vonortas, N. S (2019). Regional entrepreneurial ecosystems in China. Industrial and Corporate Change, 28(4), 875-897.
<https://academic.oup.com/icc/articleabstract/28/4/875/5526910?redirectedFrom=fulltext>

- López, M. & Cazorla, A. & Del Pilar Panta, M. (2019). Rural Entrepreneurship Strategies: Empirical Experience in the Northern Sub-Plateau of Spain, *Sustainability*, 11(5), 1-15.
<https://www.mdpi.com/2071-1050/11/5/1243>
- Lordkipanidze, M. (2002). Enhancing Entrepreneurship in Rural Tourism for Sustainable Regional Development: The Case of Söderslätt Region, Sweden, the International Institute for Industrial Environmental Economics (IIIEE); International miljö Institute.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.9732&rep=rep1&type=pdf>
- Mack, E., and Mayer, H. (2016). The evolutionary dynamics of entrepreneurial ecosystems. *Urban Studies*, 53(10), 2118-2133.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0042098015586547>
- Mahmoud, M. Abou-Shouk, M. Fawzy, N. (2020). Exploring the Factors Affecting Entrepreneurship in Tourism Sector, *International Journal of Hospitality and Tourism Systems*, 13(2), 1-17.
<http://www.publishingindia.com/ijhts/24/exploring-the-factors-affecting-entrepreneurship-in-tourism-sector/870/6019/>
- Mahmud Pour, A. (2013). *Qualitative Research Method, Anti-Method*, Volume II. Tehran: Sociologists Publications, second edition.
- Mahmud Zadeh. S. M. and Arjmandian, S. (2017). Identifying and Ranking of the Entrepreneurial Opportunities in Rural Tourism (Case Study; Ab Ask Village), *Journal of Tourism Planning and Development*, 6(20), 131-149.
http://tourismpd.journals.umz.ac.ir/article_1491.html
- Mohammad Sharifi, M., Hayati, B., Pishbahar, E., and Dashti, G. (2020). Factors affecting agricultural land use change in Dezful city, *Agricultural Economics Research*, 12(1), 25-44.
http://jae.miau.ac.ir/article_4072.html
- Mollashahi, M. Ahmadpour, M. Ziaee, S. Moradi, E. (2021). Spatial Analysis of Economic Factors Affecting Agricultural Production, *Journal of Quantitative Economics*, Articles in Press, Accepted Manuscript, Available Online from 08 March 2021
https://jqe.scu.ac.ir/article_16677.html
- Moradi, H., Pour Saeed, A., Vahedi, M., and Arayesh, M. B. (2020). Designing an ecotourism development model for tourism target villages in Kermanshah province, *Tourism and development*, 9(1), 25-46.
http://www.itsairanji.ir/article_105792.html
- Morrison, C., & Ramsey, E. (2019). Power to the people: Developing networks through rural community energy schemes. *Journal of Rural Studies*, 70, 169-178.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016717304965>
- Nga, J.K.H., & Shamuganathan, G. (2010). The influence of personality traits and demographic factors on social entrepreneurship start up intentions. *Journal of Business Ethics*, 95(2), 259-282.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-009-0358-8>
- Najafi Kani, A. A., Hesam, M., and Aashur, H. (2015). Assessing the status of entrepreneurship development in rural areas Case: South Astarabad rural district in Gorgan city, *Journal of Space Economics and Rural Development*, 4(1), 37-56.
<https://serd.khu.ac.ir/article-1-2237-fa.html>
- Nik Raftar, T. and Nosratifar, Z. (2015). Analysis of Entrepreneurship Opportunities in Rural Tourism of Alborz Province. *Space Economics and Rural Development*, 6(1), 45-58.
https://serd.khu.ac.ir/browse.php?a_code=A-10-2-113&slc_lang=fa&sid=1
- Nwankwo, F. O., & Okeke, C. S. (2017). Rural entrepreneurship and rural development in Nigeria. *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, 5(1), 1-7.
<https://apsdpr.org/index.php/apsdpr/article/view/152/159>
- Nwokorie, E. C. and Adiukwu, I. K. (2020). Hospitality and Tourism Entrepreneurship: Administrative Barriers in Imo State, Nigeria. *International Scientific Journal turizam*, 24(1), 13-32.
<https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1450-66612001013N>
- Omidpour, F., Rahmani Fazli, A., and Azizpour, F. (2020). Analysis of structural factors affecting the development of entrepreneurship in rural areas of Delfan city, *Journal space economy & rural development*, 9(31), 21-40.
<https://serd.khu.ac.ir/article-1-3487-fa.html>
- Polbitsyn, S.N. (2019). Russia's Rural Entrepreneurial Ecosystems. *Economy of Region*, 1(1), 298-308.
<https://www.economyofregion.com/current/2019/72/3156/>
- Powell, C. (2003). The Delphi technique: myths and realities. *J Adv Nurs*, 41(4), 376-82.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12581103/>

- Rahmani, A., Vaziri Nezhad, R., Ahmadiania, H., and Rezaeian, M (2020). Methodological Principles and Applications of the Delphi Method: A Narrative Review. JRUMS. 19 (5), 515-538.
http://journal.rums.ac.ir/browse.php?a_id=5107&sid=1&slc_lang=fa
- Rezaee, B., Naderi, N., and Soleimani, M. (2020). Entrepreneurship ecosystem development strategies in rural areas of Kermanshah, Journal space economy & rural development, 9(31), 67-94.
https://serd.khu.ac.ir/browse.php?a_code=A-10-2-235&slc_lang=fa&sid=1
- Roknodin Eftekhari, A., Pourtaheri, M., and Fazli, N (2014). Analysis of Factors Affecting the Development of Entrepreneurship in Rural Tourism, Journal of Tourism Planning and Development, 3(8), 87-107.
http://tourismjournal.umz.ac.ir/article_664.html
- Roozbehani, A., Moradi, H., and Abbasi, H (2020). Explaining the effects of components promoting entrepreneurship development in rural tourism destinations (Case study: Saman section of Malayer city), Rural researches, 11(2), 350-365.
https://jrur.ut.ac.ir/article_75780.html
- Roundy, P. T., Brockman, B. K., & Bradshaw, M (2017). The resilience of entrepreneurial ecosystems. Journal of Business Venturing Insights, 8(11), 99-104.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352673417300641>
- Schmidt, R.C (1994). Managing Delphi surveys using nonparametric statistical techniques, Decision Sciences, 28(3), 763-8-784.
<https://repository.ust.hk/ir/Record/1783.1-26331>
- Sojasi Qidari, H. and Roknoddin Eftekhari, A (2013). Rural development with emphasis on entrepreneurship (definitions, perspectives and experiences), Tehran: SAMT.
- Sojasi Qidari, H., Roknoddin Eftekhari, A., Purtaheri, M., and Azar, A (2014). Ecotourism Entrepreneurship Development Pattern in Rural Areas (Case Study: River Valley Tourism in Tehran Providence), Human Geography Research, 26(2), 273-292.
https://jhgr.ut.ac.ir/article_51564.html
- Sojasi Qidari, H., & Sadeghlu, T (2013). Explaining the theoretical framework of the model of sustainable development of tourism entrepreneurship in rural areas, the Second International Conference on Management, Entrepreneurship and Economic Development, Qom.
<https://civilica.com/doc/286162/>
- Sojasi Qidari, H., Shayan, H., and Mahmudi, H (2017). Explain infrastructure policies in rural entrepreneurship development, National Conference on Rural Entrepreneurship Development Management Strategies in Iran, Sabzevar.
<https://civilica.com/doc/635828/>
- Shirmohammadi, Y & Moaavani, M.A (2020). Designing a strategic entrepreneurship model in the tourism, Tourism & development industry, 9(3), 1-16.
http://www.itsairanj.ir/article_110901.html
- Stam, F.C, and Spigel, B (2016). Entrepreneurial ecosystems. Working paper, 16 (13), 1-15.
<https://econpapers.repec.org/paper/usetkiwps/1613.htm>
- Stoica O, Roman A, Rusu VD (2020). The Nexus between Entrepreneurship and Economic Growth: A Comparative Analysis on Groups of Countries. Sustainability. 12(3), 1186.
<https://www.mdpi.com/2071-1050/12/3/1186>
- Williams, P. L. and Webb, C (1994). The Delphi technique: A methodological discussion. Journal of Advanced Nursing, 19, 180-86.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8138622/>

طراحی مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی با رویکرد کیفی

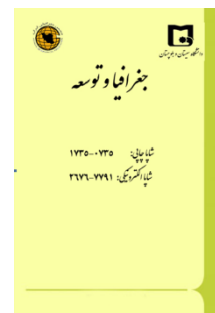
صوفیا عباسی^۱، دکتر سیدمهدی میردامادی^{۲*}

دکتر مریم امیدی نجف‌آبادی^۳، دکتر سیدجمال فرج‌الله حسینی^۴

چکیده

امروزه کارآفرینی اکوتوریسم با ایجاد فرصت‌های شغلی مبتنی بر استفاده از منابع محلی به صورت پایدار و تأکید بر توسعه درونی روستا به عنوان راهبردی برای رشد پایدار روستایی مطرح می‌شود؛ بنابراین هدف پژوهش حاضر، طراحی مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول است. این پژوهش از نوع کیفی و از نظر روش اجرا، آمیزه‌ای از تحلیل محتوای کیفی و تکنیک دلفی است. در ابتدا با بهره‌گیری از مبانی نظری و پیشینه تحقیق با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی به استخراج مفاهیم پرداخته شد. سپس با استفاده از تکنیک دلفی و بهره‌گیری از نظرات خبرگان درباره این شاخص‌ها اجماع حاصل شد. پیل دلفی متشکل از ۳۰ نفر از خبرگان دانشگاهی، سازمانی و محلی بودند که با روش نمونه‌گیری هدفمند به شیوه گلوله‌برفی انتخاب شدند. پس از انجام سه مرحله دلفی، خبرگان بر ۸۷ شاخص در قالب ۱۱ مؤلفه به اتفاق نظر دست یافتند و مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول به تأیید نظری رسید. نتایج نشان داد که ترکیب مسئولیت اجتماعی، مسئولیت زیست‌محیطی، رشد و توسعه از طریق اکوتوریسم و نوآوری‌ها و خلاقیت‌های اکوتوریسم، توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی را فراهم می‌آورند. همچنین عامل کالبدی-زیرساختی، عامل اقتصادی، عامل آموزشی و اطلاع‌رسانی، عامل نهادی، عامل زیست‌محیطی، عامل اجتماعی- فرهنگی و عامل فردی به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی شناسایی شدند.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۶، بهار ۱۴۰۱
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۷
تاریخ بازنگری داوری: ۱۴۰۰/۰۷/۱۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۸
صفحات: ۱۶۰-۱۳۱

واژه‌های کلیدی:
کارآفرینی، اکوتوریسم، گردشگری روستایی، تکنیک دلفی.

مقدمه

پیش‌برند (شیرمحمدی و امینی، ۱۳۹۹: ۳). کشورهای درحال توسعه به این واقعیت پی برده‌اند که هیچ پیشرفتی معنادار نخواهد بود، مگر زمانی که جوامع روستایی نیز پیشرفت و توسعه یابند (Nwankwo & Okeke, 2017: 15). این درحالی است که در نظریه‌های علمی جدید، از کارآفرینی روستایی به عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای محرک پیشرفت و توسعه سیستم‌های اجتماعی و اقتصادی روستایی و منطقه‌ای نام برده می‌شود (Polbitsyn, 2019: 301). امروزه توسعه روستایی بیشتر از همیشه وابسته به

از کارآفرینی، به عنوان یک راهکار برای حل بحران بیکاری یاد می‌شود (Gamede & Uleanya, 2018: 2) و یکی از مؤلفه‌های مؤثر در توسعه اقتصادی است (Stoica et al., 2020: 2). اهمیت کارآفرینی در پیشبرد توسعه جوامع روشن است و این اهمیت از دستاورد و پیامدهای متعدد مستقیم و غیرمستقیم فعالیت‌های کارآفرینانه ناشی می‌شود (Lai & Vonortas, 2019: 877). درحقیقت کارآفرینی به عنوان راهبردی است که در دست برنامه‌ریزان قرار دارد تا جوامع را به سمت توسعه

۱- دانشجوی دکتری گروه اقتصاد، ترویج و آموزش کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران soofiaabbasi.development@gmail.com

۲- دانشیار گروه اقتصاد، ترویج و آموزش کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) mehdi_mirdamadi@srbiau.ac.ir

۳- دانشیار گروه اقتصاد، ترویج و آموزش کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران m.omidi@srbiau.ac.ir

۴- دانشیار گروه اقتصاد، ترویج و آموزش کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران jamafhosseini@srbiau.ac.ir

به اعتقاد اسپیگل و استام (Stam & Spigel, 2016:8) کارآفرینی در محیطی خلأ و خارج از بستر محلی یا منطقه‌ای انجام نمی‌گیرد و از دیدگاه مک و مایر (Mack & Mayer, 2016: 2120) توسعه کارآفرینی در نتیجه تعامل پیچیده و منحصر به فرد مجموعه‌ای از عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی و هم‌افزایی بین عوامل به وقوع می‌پیوندد؛ بنابراین باتوجه به تنوع و تعدد محیط‌های روستایی و همچنین وجود مزیت‌های خاص و ظرفیت‌ها متفاوت هر منطقه، تلاش در جهت برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مناسب برای هر کدام از این محیط‌های متنوع، اقدامی مؤثر در توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی است (حلاج و همکاران، ۱۳۹۹: ۵)؛ لذا تدوین مدل بومی‌سازی شده در راستای توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی با رویکرد اکوتوریسم برای هر منطقه گردشگری، ضرورتی آشکار است. در سالیان اخیر، هزینه بالای تولید محصولات کشاورزی، درآمد پایین حاصل از فروش محصولات کشاورزی، محدودیت منابع محیطی، بهره‌وری پایین، عدم حاصل‌خیزی زمین‌های کشاورزی و رویدادهای تغییر اقلیمی مانند: سیل، خشکسالی و گرد و خاک، خسارت‌های جبران‌ناپذیری به محصولات کشاورزی و باغی شهرستان دزفول وارد کرده‌است. در نتیجه بسیاری از کشاورزان خرده‌پا بیکار شده و کشاورزان مالک نیز با تغییر کاربری اراضی کشاورزی خود و تبدیل آن به باغ‌ویلا، به فعالیت در بخش گردشگری پرداخته‌اند (محمدشریفی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۷).

تغییر کاربری اراضی کشاورزی در منطقه، سالیانه بخش عمده‌ای از اراضی را از چرخه تولید خارج می‌کند که این امر ضمن مشکلات زیست‌محیطی متعدد، آثار اجتماعی و اقتصادی متعددی از قبیل حاشیه‌نشینی، کاهش تولید محصولات کشاورزی و باغی و سوداگری زمین‌های کشاورزی شده‌است. در حال حاضر، در شهرستان دزفول افزون بر ۱۵ هزار باغ‌ویلا به

توسعه کارآفرینی است و محققان، کارآفرینان روستایی را بزرگ‌ترین اهرم توسعه مناطق روستایی می‌دانند (Aggarwal, 2018: 6). یکی از فرصت‌های کارآفرینی در روستاها، اکوتوریسم است. اکوتوریسم روستایی به علت وجود تقاضاهای جدید گردشگران و نیاز به تنوع محصولات و خدمات گردشگری، زمینه‌ای برای توسعه کسب‌وکارها و توسعه کارآفرینی فراهم می‌آورد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۱)؛ به همین دلیل، امروزه کارآفرینی در اکوتوریسم روستایی اهمیت روزافزونی یافته‌است (اکبریور و عظیمی، ۱۳۹۷: ۳۶). صاحب‌نظران بر این باورند که کارآفرینی اکوتوریسم روستایی می‌تواند به‌عنوان راهبردی جدید نقش مهمی در کاهش فقر، بیکاری و مهاجرت در روستاها و دستیابی به توسعه پایدار روستایی ایفا کند (کریمی، ۱۳۹۳: ۱۰۷).

تحقیق و پژوهش در زمینه کارآفرینی گردشگری، حوزه نسبتاً جوانی است؛ به طوری که برخی از محققان به لحاظ چرخه حیات پژوهش، آن را در دوره رشد و نوجوانی دانسته و برخی دیگر هنوز آن را در حال شکل‌گیری و ظهور می‌دانند (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷۵). برخلاف ارتباط مفهومی آسان کارآفرینی و توسعه گردشگری در میدان عمل، برقراری ارتباط علمی و نظری بین این دو مفهوم با یکدیگر دارای چالش‌هایی اساسی است؛ زیرا کارآفرینی با رهیافت اقتصادی صرف، به دنبال سود و منفعت بوده و اکوتوریسم در گام اول به دنبال حفظ محیط زیست و جاذبه‌های طبیعی به‌عنوان پایه مفهومی توسعه پایدار گردشگری است (سجاسی قیداری و صادق‌قلو، ۱۳۹۲: ۶).

توسعه کارآفرینی اکوتوریستی متأثر از عوامل گوناگونی بوده و در چارچوب‌های مختلف بررسی شده‌است. عده‌ای آن را فقط در قالب عوامل زمینه‌ای نگریسته‌اند؛ برخی آن را از دریچه قواعد، قوانین و ساختار دیده‌اند و گروهی نیز آن را در سطح مهارت‌های فردی و گروهی مورد تحلیل قرار داده‌اند.

رشد و توسعه است (Nwankwo & Okeke, 2017:3). توسعه کارآفرینی مجموعه‌ای از سیاست‌های خصوصی و عمومی و روش‌هایی است که می‌توانند تسریع‌کننده کارآفرینی باشند (رضایی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۷) و فرایند توسعه کارآفرینی عبارت است از افزایش احتمال و نرخ وقوع رفتار کارآفرینانه در کلیه ابعاد کارآفرینی (الوانی و رودگرزاد، ۱۳۸۹: ۷۵).

با توجه به کاهش سهم اشتغال بخش کشاورزی (بستان و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۷) و کاهش سهم تولید ناخالص داخلی بخش کشاورزی (ملاشاهی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۵) و در نتیجه کاهش نسبی اهمیت اقتصادی بخش کشاورزی (Bosworth & Turner, 2018: 3)، کارآفرینی روستایی در زمینه غیرکشاورزی، یک عامل مهم برای کاهش فقر، ایجاد فرصت‌های شغلی و پیش‌زمینه‌ای اساسی برای ارتقای سطح توسعه جامعه روستایی است (حسینی‌نیا و فلاحی، ۱۳۹۶: ۲۵). اگرچه این نوع کارآفرینی به‌عنوان وسیله‌ای برای تحریک توسعه روستایی محسوب می‌شود؛ اما با چالش‌های خاصی مواجه است (Morrison & Ramsey, 2019: 171). از طرفی، شرایط و محیط خاص مناطق روستایی باعث شده است که زمینه‌های کارآفرینی در این مناطق، متفاوت با سایر نواحی باشد (Korsgaard et al, 2015: 8) و مناطق روستایی نسبت به مناطق شهری، امکان کارآفرینی محدودتری داشته باشند (Nwankwo & Okeke, 2017: 2). در این بین یکی از شناخته‌شده‌ترین زمینه‌های کارآفرینی، گردشگری و فرصت‌های مربوط به آن در روستاهاست (نیک‌رفتار و نصرتی‌فر، ۱۳۹۶: ۴۷)؛ به‌طوری‌که، توسعه گردشگری روستایی اقدامی مناسب در راستای حمایت و تحریک کارآفرینی از طریق بهره‌برداری از پتانسیل‌های محلی و سرمایه روستایی به جای تأمین آن‌ها در فرایند توسعه درون‌زا مطرح می‌شود (محمودزاده و ارجمندیان، ۱۳۹۶: ۱۵۱). توسعه کارآفرینی گردشگری را می‌توان فرایند افزایش ارائه و بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینانه در حوزه گردشگری دانست (کریمی، ۱۳۹۳: ۱۰۶).

وسعت ۶ هزار هکتار ساخته شده که تقریباً به‌همین تعداد چاه آب نیز حفر شده است (کردی، ۱۳۹۹). حفر تعداد زیادی چاه مجاز و غیرمجاز، بی‌توجهی به فاصله بین منابع آب زیرزمینی و حریم هر چاه، باعث کاهش سطح آب زیرزمینی در بسیاری از آبخوان‌ها و مشکلات متعددی در تأمین آب برای مصارف مختلف شده است. از سوی دیگر، ورود گردشگر به این اماکن گردشگری که اغلب در روستاها بنا شده‌اند، با رفتارهای هنجارشکن و مغایر با موازین شرعی و قانونی و پوشش‌های ساختارشکن و مغایر با عرف همراه بوده که به دلیل تضاد و تقابل با فرهنگ بومی و ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی، اعتراض روستاییان منطقه را در پی داشته است. به‌طور کلی، باغ‌ویلاهای دزفول از یک‌سو باعث اشتغال‌زایی و افزایش درآمد روستاییان و جذب بیشتر گردشگر در این شهرستان شده و از سوی دیگر به دلیل نداشتن رویکرد مسئولانه در امر گردشگری، معضلاتی در حوزه‌های کشاورزی، اجتماعی و فرهنگی، میراث و محیط زیست ایجاد کرده است. در واقع کارآفرینی گردشگری در شهرستان دزفول، به دلیل فقدان رویکرد مسئولانه و آگاهانه اکوتوریسم در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، خسارت‌های عظیمی در حوزه‌های فرهنگی، زیست‌محیطی و تاریخی بر جای گذاشته است و درازمدت نیز موجب تبعات قابل‌توجه اجتماعی حاد می‌شود؛ بنابراین با توجه به نقش کارآفرینی گردشگری روستایی در ایجاد درآمد و اشتغال برای مردم شهرستان و ضرورت توجه به ظرفیت‌های اکولوژیکی محیط گردشگری، پژوهش در مورد عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی، امری ثمربخش است.

مبانی نظری تحقیق

کارآفرینی روستایی، فرایند شناسایی و به‌کارگیری فرصت‌های کسب‌وکار روستایی است (Aggarwal, 2013: 24)؛ به‌بیانی دیگر، کارآفرینی روستایی به معنای استفاده از فرایند و روش‌های کارآفرینی برای بهره‌برداری از پتانسیل‌های مناطق روستایی، با هدف

به‌عنوان راهبردی برای رشد پایدار روستایی مطرح می‌شود (Fhlatharta et al., 2017: 17).

توسعه کارآفرینی روستایی بدون شناخت درست عوامل مؤثر در ایجاد فعالیت‌های کارآفرینی امکان‌پذیر نخواهد بود (Roundy et al., 2017: 101). مطالعه عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی مناطق روستایی، پیش‌نیاز تعیین مدل ایجاد و توسعه کارآفرینی روستایی است (Kalantaridis & Bika, 2006: 1563).

قلی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) در ارائه مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم با رویکرد رفاه اجتماعی روستاهای هدف گردشگری از روش داده‌بنیاد بهره گرفتند. مدل پارادایمی تحقیق نشان داد عوامل فردی، بازاریابی، اقتصادی، فرهنگی، محیطی و حمایتی برای توسعه کارآفرینی اکوتوریسم با رویکرد رفاه اجتماعی روستاهای هدف گردشگری، شرایط علی محسوب می‌شوند. عوامل نهادی، اجتماعی و عمومی به‌عنوان شرایط زمینه‌ای؛ متغیرهای مالی و نظام مدیریتی از شرایط مداخله‌گر و راهبرد برنامه‌ریزی، راهبرد اقتصادی و فرصت‌های محیطی از راهبردهای توسعه کارآفرینی اکوتوریسم با رویکرد رفاه اجتماعی روستاهای هدف گردشگری هستند.

عباسی و همکاران (۱۳۹۹) در بررسی عوامل مؤثر در توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی، سه بُعد بهبود و توجه به ویژگی‌های خاص بستر محیطی، ویژگی‌های نیروی انسانی روستایی و بُعد کلان ساختار نهادی و قانونی مناسب کارآفرینی گردشگری روستایی را معرفی کردند. امیدپور و همکاران (۱۳۹۹) عوامل ساختاری مؤثر بر توسعه کارآفرینی مناطق روستایی شهرستان دلفان را مورد مطالعه قرار داده و نشان دادند که مؤلفه زیرساختی- فضایی، مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و ویژگی‌های فردی بر توسعه کارآفرینی تأثیرگذار هستند. روزبهانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود گزارش دادند که مؤلفه‌های فرصت‌های گردشگری، محیط‌زیستی، کالبدی- فیزیکی

در این راستا، الگوی کارآفرینی اکوتوریسم روستایی، با بهره‌گیری از فرصت‌های گردشگری ناشی از وجود منابع طبیعی، چشم‌اندازهای بکر و زیبا، میراث طبیعی و فرهنگی، می‌تواند راهی برای توسعه مناطق روستایی توأم با حفاظت از محیط زیست روستا فراهم آورد (آزادخانی، ۱۳۹۹: ۸۶). اکوتوریسم یکی از شاخه‌های گردشگری است که مبتنی بر جاذبه‌های طبیعی می‌باشد و با توجه به اهمیتی که در توسعه اقتصادی مناطق دارد، در طی سال‌های اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته شده است (گنجائان، ۱۳۹۹: ۵۸). برای رسیدن به بوم‌گردی موفق باید از رهگذر توسعه پایدار عبور کرد (عباسی و رضوانی، ۱۳۹۶: ۴). جامعه بین‌المللی اکوتوریسم^۱ تعریف‌فراگیری برای اکوتوریسم (بوم‌گردی) ارائه داده است: «اکوتوریسم، گردشگری مسئولانه‌ای به مناطق طبیعی است که در تقابل با گردشگری انبوه و غیرمسئولانه قرار دارد و در آن بر حفظ محیط‌زیست و رفاه مردم محلی تأکید می‌شود (کریمی‌کنذری، ۱۳۹۹: ۲۲۶). کارآفرینی اکوتوریسم فرایند کشف و ایجاد فرصت‌های جدید اقتصادی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های اکوتوریستی و در نظر گرفتن نیازهای گردشگران است که با استفاده بهینه از محرک‌های محیط درونی و بیرونی، برای دستیابی به ارزش افزوده از طریق ارائه محصول و خدمت جدید و ارتقایافته به بازار گردشگری در بستری خلاقانه و نوآور با حفظ ارزش‌های محیط اجتماعی و زیست‌محیطی انجام می‌شود (سجاسی‌قیداری و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷۹).

یکی از مهم‌ترین نتایج این نگرش به گردشگری و طبیعت‌گردی، ایجاد اشتغال برای ساکنان بومی منطقه و کسب درآمد برای آنان است که از این طریق ساکنان منطقه ترغیب به حفظ محیط زیست، آداب و رسوم و آنچه برای گردشگران جذاب است، می‌شوند (حسینی‌نیا و فلاحی، ۱۳۹۶: ۲۵). کارآفرینی اکوتوریسم با ایجاد فرصت‌های شغلی مبتنی بر استفاده از منابع محلی به‌صورت پایدار و تأکید بر توسعه درونی روستا

۱- آموزش و پرورش به‌ویژه در زمینه توسعه مهارت‌های کارآفرینی مردم روستایی؛ ۲- تأمین مالی تلاش‌های کارآفرینی مردم روستایی به شکل شرکت‌های کوچک و روستایی؛ ۳- تقویت شبکه بین کارآفرینان بالقوه و هم‌تایان باتجربه آن‌ها. همچنین او بیان کرد که دولت می‌تواند نقش مهمی در کمک به این شرایط ایفا کند. بررسی ادبیات تحقیق نشان می‌دهد با وجود مشترکات بسیار زیاد در شاخص‌های مؤثر در توسعه کارآفرینی از دیدگاه محققان، نکته اساسی در نحوه ترکیب و جایگاه قرارگیری شاخص‌ها در فرایند کارآفرینی است که توافقی بین محققان در این زمینه وجود ندارد. تدوین مدل بومی‌سازی شده از کارآفرینی اکوتوریسم روستایی، یکی از نیازهای اساسی در این حوزه است و بر آن اساس، اهداف تحقیق عبارت‌اند از:

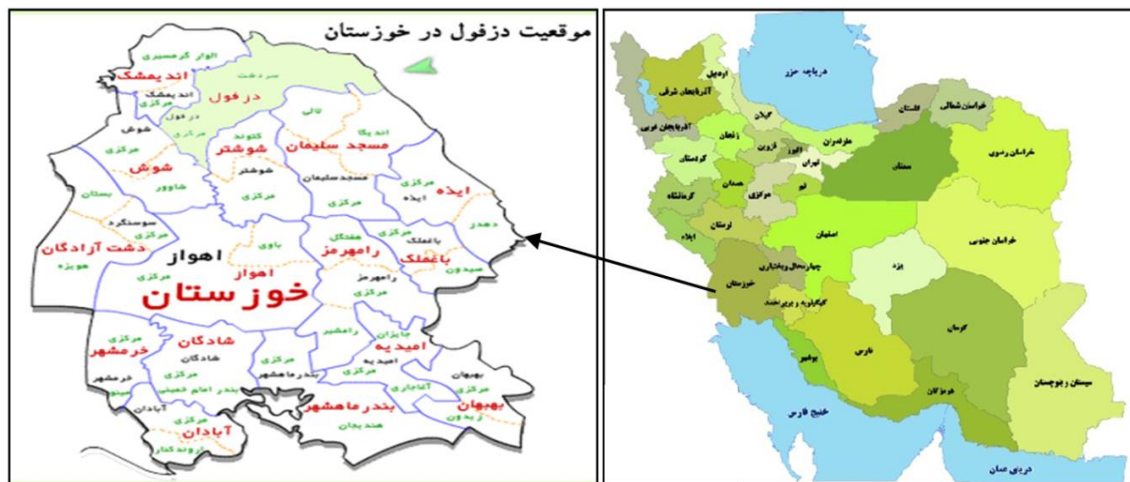
- شناسایی مؤلفه‌های اصلی و شاخص‌های مفهوم کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول.
- شناسایی عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول.
- طراحی مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول.

منطقه پژوهش

شهرستان دزفول، از شهرهای استان خوزستان در جنوب غربی ایران است که در کنار رودخانه دز واقع شده است. این شهر در دامنه‌های زاگرس مرکزی قرار دارد و سابقه تاریخی آن به دوره ساسانیان برمی‌گردد. برطبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت شهرستان دزفول حدود ۴۴۴ هزار نفر ثبت شده است. تصویر (۱) موقعیت شهرستان دزفول در استان خوزستان را نشان می‌دهد.

و ویژگی‌های فردی در مجموع ۹۸ درصد از تغییرات متغیر توسعه کارآفرینی در مقصدهای گردشگری روستایی در شهرستان ملایر را تبیین می‌کنند. نتایج تحقیق مرادی و همکاران (۱۳۹۹) نیز نشان می‌دهد عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مشارکتی، جاذبه‌ها، مدیریتی، سیاست‌گذاری و عوامل زیرساختی توانسته‌اند حدود ۸۵/۵ درصد از تغییرات متغیر توسعه بوم‌گردی روستاهای هدف گردشگری استان کرمانشاه را پیش‌بینی کنند.

محمود و همکاران (Mahmud et al., 2020) پس از بررسی عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی گردشگری در مصر، نشان دادند آموزش کارآفرینی گردشگری در توسعه کارآفرینی بخش گردشگری مؤثر واقع می‌شود. انوکوری وادیوکوو (Nwokorie & Adiukwu, 2020) موانع اداری کارآفرینان گردشگری در ایالت ایمو در جنوب شرقی نیجریه را در هفت عامل برنامه‌ریزی و پشتیبانی، نوآوری، عامل مدیریتی، ناهماهنگی سازمانی، سیاست راهبردی، عامل آموزشی و خواستگاه محلی تقسیم کردند. لویز و همکاران (López et al., 2019) استراتژی‌های توسعه کارآفرینی روستایی در زیر فلات شمال اسپانیا را بررسی کردند و نشان دادند که توسعه کارآفرینی تحت تأثیر عوامل فرهنگی- اجتماعی، محیطی، زیرساختی، اقتصادی و نهادی قرار دارد و مناسب‌ترین استراتژی توسعه کارآفرینی، استراتژی توسعه مشارکتی کارآفرینی روستایی است که مشارکت جامعه مدنی را با تطبیق مدل «کار با مردم» به تصویر می‌کشد. پولبیتسین (Polbitsyn, 2019) توسعه کارآفرینی روستایی در روسیه را در چارچوب تئوری اکوسیستم کارآفرینی تجزیه و تحلیل کرد. در این پژوهش، عوامل اقتصادی، فردی و نهادی محدودکننده فعالیت کارآفرینی در مناطق روستایی معرفی شده است. اگاروال (Aggarwal, 2018) مهم‌ترین فاکتورهای تأثیرگذار برای توسعه اکوسیستمی کارآفرینی مناطق روستایی هند را سه مورد بیان کردند:

تصویر ۱: موقعیت شهرستان دزفول در استان خوزستان (https://fa.wikipedia.org)

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کیفی و در طبقه‌بندی تحقیقات بر مبنای هدف، بنیادی؛ از نظر رویکرد پژوهشی استقرایی و از نظر استراتژی (روش اجرا)، آمیزه‌ای از تحلیل محتوای کیفی و دلفی است. این پژوهش از دو مرحله تشکیل شده‌است؛ در مرحله اول، با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی منابع و ادبیات موجود در زمینه موضوع تحقیق، نسبت به نگاشت و صورت‌بندی مؤلفه‌های کارآفرینی اکوتوریسم روستایی و تبیین شاخص‌های آن‌ها و نیز عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی اقدام شد. در واقع با استفاده از روش تحلیل محتوا، منابع موجود مورد بررسی دقیق قرار گرفت و نسبت به قیاس ویژگی‌های موردنظر برای دستیابی به خصوصیات مفروض عمل شد. سپس با استفاده از تکنیک دلفی و ابزار پرسشنامه نسبت به اخذ نظرات خبرگان در جهت رسیدن به اجماع کارشناسی پیرامون شاخص‌های تدوین شده و ساختار آن‌ها اقدام شد. تحلیل محتوا^۱ با رویکرد تحلیل مضمونی^۲، یکی از رویکردهای تحلیل محتوای است و منظور از مضامین معنای خاصی است که از یک کلمه یا جمله یا پاراگراف ادراک می‌شود. بعد از استخراج مضامین، براساس

شهرستان دزفول به لحاظ واقع شدن در شمالی‌ترین نقطه استان و نزدیکی به رشته‌کوه‌های زاگرس و همچنین عبور رودخانه دز از دل این شهر، یکی از سرسبزترین و زیباترین نقاط دیدنی در خوزستان است که جنبه باستانی آن نیز به زیبایی آن افزوده است. دزفول به دلیل قرارگرفتن در موقعیت جغرافیایی خاص که از یک طرف به کوه‌های زاگرس و از طرف دیگر به جلگه خوزستان ختم می‌شود و همچنین عبور رودخانه خروشان دز از وسط آن، دارای طبیعتی کم‌نظیر و بسیار بکر در بین دیگر مناطق کشور است (فروتنی و صالحی، ۱۳۹۷: ۳۳).

اغلب روستاهای واقع در این شهرستان، دارای پتانسیل‌های فراوانی به لحاظ اکولوژیکی و تاریخی - فرهنگی برای جذب گردشگر هستند؛ از جمله روستاهای نمونه گردشگری این شهرستان می‌توان به روستای پامنار، روستای لیوس، روستای نورآباد، روستای ابوالحسن، روستای صوفی احمد اشاره کرد که علاوه بر جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی، شامل رودخانه‌های فصلی و دائمی، جنگل‌ها، آبشارها، دریاچه‌ها و غارها هستند. شهرستان دزفول از نظر جاذبه‌های طبیعی جزء مناطق بسیار غنی بوده و دارای پتانسیل‌های قوی در زمینه اکوتوریسم است (بوجاریان و مومنی دهقی، ۱۳۹۴: ۴).

1-Content analysis
2-Thematic Analysis

در روش دلفی هیچ قانون قوی و صریحی در مورد نحوه انتخاب و تعداد خبرگان وجود ندارد. محققان متذکر می‌شوند، معمولاً ۳۰ نفر برای ارائه اطلاعات کافی است و با افزایش آن‌ها پاسخ‌ها تکراری می‌شوند و اطلاعات جدیدی اضافه نمی‌شود (Powell, 2003: 379). بر این اساس، تعداد پنل دلفی، ۳۰ نفر متشکل از خبرگان بخش دانشگاهی و خبرگان بخش اجرایی در زمینه کارآفرینی و گردشگری روستایی تعیین شد. برای انتخاب اعضای پنل نیز از روش نمونه‌گیری غیرتصادفی از نوع هدفمند^۲ با تکنیک گلوله‌برفی^۳ استفاده شد.

برای جمع‌آوری داده‌های میدانی، از ابزار مصاحبه و پرسشنامه کیفی به صورت باز استفاده شد. دلفی یک سری از مراحل پیمایشی یا پرسشنامه‌ای بوده که نتایج پرسشنامه اولیه، پرسشنامه مراحل بعدی را نیز شکل می‌دهد و باید در مرحله طراحی تحقیق در مورد آن تصمیم گرفته شود. برای تصمیم‌گیری درباره توقف یا ادامه دوره‌های دلفی نیز معیار تصمیم‌گیری، اتفاق نظر قوی میان اعضای پنل است که براساس ضریب کندال تعیین می‌شود (Williams & Webb, 1994: 183). مقدار این مقیاس هنگام هماهنگی یا موافقت کامل برابر با یک و در زمان نبود کامل هماهنگی برابر با صفر است. در این پژوهش برای تعیین میزان اتفاق نظر میان اعضای پنل، از ضریب هماهنگی کندال^۱ استفاده شده است. جدول (۱) چگونگی تفسیر مقادیر گوناگون این ضریب را نشان می‌دهد.

اشتراکاتی که با یکدیگر دارند، تحت یک مقوله (یا طبقه) واحد قرار می‌گیرند. در تحلیل محتوا، نمونه‌ها غالباً به صورت هدفمند انتخاب می‌شوند تا بتوان به پاسخ پرسش‌های تحقیق دست یافت.

در مرحله بعدی، از تکنیک دلفی^۱ برای غربال و انتخاب مهم‌ترین شاخص‌ها استفاده می‌شود. تکنیک دلفی فرایندی در جهت دستیابی به همگرایی ذهنی میان متخصصان و خبرگان صاحب‌نظر در ابعاد مختلف است. دلفی رویکرد یا روشی سیستماتیک در تحقیق برای استخراج نظرات از یک گروه متخصصان در مورد یک موضوع یا یک سؤال است یا رسیدن به اجماع گروهی از طریق یک‌سری از مراحل پرسشنامه‌ها با حفظ گمنامی پاسخ‌دهندگان و بازخورد نظرات به اعضای پنل دلفی است. این افراد عبارت بودند از:

الف) خبرگان دانشگاهی: برخی از استادان دانشگاه‌های منطقه که در زمینه گردشگری، جغرافیای روستایی، کارآفرینی و مدیریت فعال هستند. افراد انتخابی، دارای ویژگی‌هایی نظیر در دسترس بودن، تجربه، تناسب رشته تحصیلی، مدرک دکتری یا کارشناسی ارشد، اشتغال به تدریس در دانشگاه، با سابقه پژوهشی و تألیف در این زمینه بودند.

ب) خبرگان سازمانی: مسئولان ارگان‌های دولتی فعال در این زمینه مانند جهاد کشاورزی، کارشناسان مرتبط با حوزه گردشگری اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری، سازمان تعاون روستایی و سایر سازمان‌های مرتبط با توسعه منطقه و کارآفرینی و گردشگری با سابقه بیش از ۵ سال.

ج) خبرگان محلی: بخشداران و دهیاران فعال در زمینه کارآفرینی و گردشگری با سابقه بیش از ۵ سال.

2-Purposive
3-Snowball

1-Delphi Technic

جدول ۱: تفسیر مقادیر ضریب همبستگی کندال

مقدار ضریب کندال	۰/۱	۰/۳	۰/۵	۰/۷	۰/۹
تفسیر میزان اتفاق نظر	بسیار ضعیف	ضعیف	متوسط	قوی	بسیار قوی
اطمینان به ترتیب عوامل	وجود ندارد	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد

مأخذ: عباسی اسفنجانی و فروزنده دهکردی، ۱۳۹۴

برای این هدف چهار شاخص پیشنهاد شده‌اند: اعتبار^۳، انتقال پذیری^۴، اطمینان پذیری^۵ و تأیید پذیری^۶.

یافته‌ها

در این پژوهش، ابتدا ادبیات و پیشینه تحقیق، مطالعه و شاخص‌ها استخراج شدند. سپس با توجه به ویژگی‌ها و ابعاد شاخص‌ها و همچنین با در نظر گرفتن چهار چوب نظری، از تجمیع آن‌ها، مؤلفه‌ها دسته‌بندی و نام‌گذاری شدند. نتایج تحلیل محتوای کیفی، شامل ۱۲۰ شاخص در قالب ۱۱ مؤلفه است. سپس از تکنیک دلفی استفاده شد و پانلیست‌های مورد نظر (۳۰ نفر) که براساس روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده بودند، در سه مرحله، فرایند دلفی را به سرانجام رساندند. پرسشنامه‌ها هر دور به صورت الکترونیکی توزیع و جمع‌آوری شد. جدول (۲) تاریخ توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌های هر دور را به همراه تعداد آن‌ها نشان می‌دهد.

برای تجزیه و تحلیل یافته‌های توصیفی حاصل از مراحل دلفی، از آزمون‌های آماری چون آزمون دو جمله‌ای و آزمون فریدمن استفاده شد. برای بررسی توافق پانلیست‌ها درباره هر یک از گویه‌ها، از آزمون دو جمله‌ای استفاده شد. رایج‌ترین معیار نشان‌دهنده توافق نظر پانلیست‌ها بر اهمیت شاخص‌ها، درصد گزینه‌های مهم و بسیار مهم است. در مطالعات، محدوده متفاوتی از سطح اجماع ۵۱ تا ۱۰۰ درصد گزارش شده است (رحمانی، ۱۳۹۹: ۵۲۴). در این مطالعه براساس پژوهش ویلیامز و وب (Williams & Webb, 1994: 182) و گرین (Green, 1996: 507) در صورتی که بیش از ۷۰ درصد از خبرگان در مورد سؤال اتفاق نظر بر گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد داشته باشند، گفته می‌شود که در مورد اهمیت آن سؤال توافق نظر در بین خبرگان وجود دارد. برای رتبه‌بندی شاخص‌ها نیز از آزمون فریدمن استفاده شد. روش فریدمن، یکی از آزمون‌هایی است که در جهت رتبه‌بندی مطالعاتی که با روش دلفی انجام شده است، به کار می‌رود. برای ارزشیابی کیفیت در این پژوهش، از معیار قابلیت اعتماد^۲ گوبا و لینکلن (۱۹۹۴) استفاده می‌شود (Guba & Lincoln, 1994). قابلیت اعتماد یعنی تا چه حد می‌توان به نتایج یک تحقیق کیفی متکی بود (محمدپور، ۱۳۹۲: ۱۶۹).

3-Credibility
4-Transferability
5-Consistency or Dependability
6-Confirmability

1-Kendall's
2-Trustworthiness

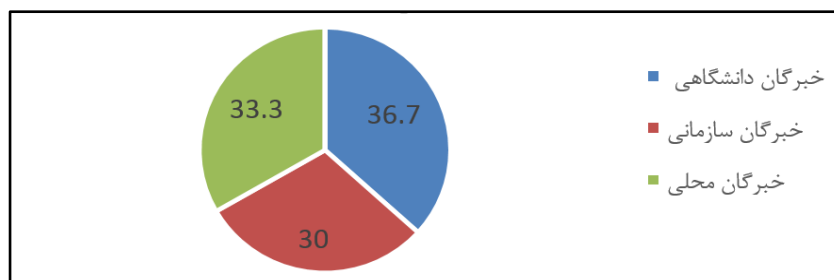
جدول ۲: تاریخ توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها

مرحله	جمع‌آوری پرسشنامه‌ها			توزیع پرسشنامه‌ها	
	تعداد	درصد	آخرین تاریخ	تعداد	تاریخ توزیع
اول	۳۰	۹۳/۷۵	۱۳۹۹/۱۲/۱۸	۳۲	۱۳۹۹/۱۱/۱۵
دوم	۳۰	۱۰۰	۱۴۰۰/۱/۷	۳۰	۱۳۹۹/۱۲/۲۳
سوم	۳۰	۱۰۰	۱۴۰۰/۱/۲۱	۳۰	۱۴۰۰/۱/۱۴

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۰

دکتری هستند. نتایج این پژوهش نشان داد که پانل دلفی تشکیل شده‌است از: ۳۶/۷ درصد از افراد با فراوانی ۱۱ نفر خبرگان دانشگاهی، ۳۰/۰ درصد با فراوانی ۹ نفر خبرگان سازمانی و ۳۳/۳ درصد با فراوانی ۱۰ نفر خبرگان محلی. ترکیب پانل دلفی در نمودار (۱) نیز آورده شده‌است.

ترکیب پانل دلفی: یافته‌های تحقیق نشان داد که میانگین سنی اعضای پانل دلفی ۴۳/۵۳ سال و میانگین سابقه کار آن‌ها در حوزه شغلی‌شان ۱۵/۹۳ سال است. بررسی سطح تحصیلات نشان داد ۱۳/۳ درصد از افراد با فراوانی ۴ نفر دارای مدرک کارشناسی، ۵۰/۰ درصد با فراوانی ۱۵ نفر دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۳۶/۷ درصد با فراوانی ۱۱ نفر دارای مدرک

نمودار ۱: ترکیب پانل دلفی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰

کمیته پژوهش، شاخص‌هایی از هر دو منبع انتخاب شدند. شاخص‌هایی که به نوعی دارای همپوشانی با یکدیگر بودند، ترکیب و ادغام شدند و به لیست انتخابی اضافه شدند. برخی از آن‌ها که دارای موارد اضافی و نامفهوم و نامرتب بودند، حذف شدند و در نهایت، تعداد ۱۵۸ شاخص قابل‌درج در پرسشنامه در قالب ۱۱ مؤلفه باقی‌ماند. همچنین اعضای گروه خبرگان، پیشنهادهایی در جهت اصلاح موارد ذکر شده در پرسشنامه مرحله اول دلفی ارائه کردند که پس از اصلاح و جمع‌بندی نتایج حاصل از این مرحله، پرسشنامه مرحله دوم دلفی تدوین و مجدداً برای نظرخواهی در اختیار اعضای گروه خبرگان قرار گرفت.

مرحله اول تکنیک دلفی: در مرحله اول طرح دلفی، پرسشنامه‌ای شامل ۸ سؤال باز در زمینه ویژگی‌های کارآفرینی اکوتوریسم و عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی، در اختیار گروه خبرگان قرار داده شد و از آن‌ها خواسته شد تا شاخص‌هایی که به نظرشان می‌آید، مکتوب کنند. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌های تحویل داده‌شده به شرکت‌کنندگان، پاسخ‌ها به روش تحلیل محتوا کدگذاری و سازماندهی شده و نظرات مشابه ترکیب شدند و موضوعات تکراری و حاشیه‌ای و غیرمرتبط حذف شدند. در این مرحله، پاسخ‌دهندگان در مجموع ۲۱۳ شاخص در قالب ۱۱ مؤلفه را مطرح کردند. در بررسی شاخص‌های استخراج شده از ادبیات تحقیق و پرسشنامه دور اول دلفی با نظر

گویه‌ها بین پانلیست‌ها اجماع وجود داشته‌است که نشان‌دهندهٔ اتفاق نظر و هماهنگی بالای بین پانلیست‌ها است. در مورد سایر مؤلفه‌ها، ضریب کندال بین ۰/۲۵۱ تا ۰/۶۰۱ متغیر بوده که نشان‌دهندهٔ توافق بسیار ضعیف تا متوسط پانلیست‌ها است. البته با توجه به اینکه تعداد اعضای پانل ۳۰ نفر (بیش از ۱۰ نفر) بود، این میزان از ضریب کندال کاملاً معنادار به حساب می‌آید. از آنجا که مقدار ضریب توافق دور دوم دلفی به صفر نزدیک‌تر است، این آزمون مجدداً و با اصلاحاتی اجرا شد؛ از این رو برای دور سوم متغیرهایی که درصد توافق آن‌ها برابر یا پایین‌تر از ۵۰ درصد بود، از نظرسنجی حذف شدند. پرسشنامهٔ مرحلهٔ سوم دلفی تدوین و مجدداً در اختیار اعضای گروه خبرگان قرار گرفت. در جدول (۳) نتایج دور دوم دلفی آورده شده‌است.

مرحلهٔ دوم تکنیک دلفی: در این مرحله از تکنیک دلفی، مؤلفه‌ها و شاخص‌های باقی‌مانده از مرحلهٔ اول به همراه شاخص‌های پیشنهادشده توسط گروه خبرگان، در قالب پرسشنامه‌ای با طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت، مجدداً در اختیار اعضای گروه خبرگان قرار گرفت تا میزان اهمیت هر یک از این شاخص‌های شناسایی‌شده را مشخص کنند. با توجه به نتایج آزمون دوجمله‌ای، شاخص‌هایی که درصد توافق آن‌ها برابر یا پایین‌تر از ۵۰ درصد بود، حذف شدند و همچنین شاخص‌هایی که درصد توافق آن‌ها ۵۱ تا ۷۰ درصد بود، در مرحلهٔ بعدی مورد بررسی مجدد قرار گرفتند و در نهایت شاخص‌هایی که درصد توافق آن‌ها بالاتر از ۷۰ درصد بود، مورد تأیید قرار گرفت.

نتایج آزمون کندال در دور دوم دلفی نشان داد که از بین مؤلفه‌های مورد بررسی، عامل کالبدی زیرساختی دارای ضریب توافق قوی (۰/۷۶۳) بوده و در مورد تمام

جدول ۳: نتایج دور دوم دلفی

اطمینان نسبت به ترتیب عوامل	اتفاق نظر	Kendall's	گویه‌ها			مؤلفه	
			عدم اجماع	رد	پذیرش		
وجود ندارد	بسیار ضعیف	۰/۲۶۳	۲	۱	۱	۴	مسئولیت اجتماعی
وجود ندارد	بسیار ضعیف	۰/۲۹۶	۱	۱	۵	۷	مسئولیت زیست‌محیطی
کم	ضعیف	۰/۳۵۹	۱	۵	۴	۱۰	رشد و توسعهٔ از طریق اکوتوریسم
وجود ندارد	بسیار ضعیف	۰/۲۵۱	۰	۰	۳	۳	نوآوری‌ها و خلاقیت‌های اکوتوریسم
کم	ضعیف	۰/۴۲۴	۴	۹	۷	۲۰	عامل اقتصادی
کم	ضعیف	۰/۳۴۵	۵	۳	۸	۱۶	عامل اجتماعی- فرهنگی
متوسط	متوسط	۰/۶۰۱	۵	۷	۹	۲۱	عامل آموزشی و اطلاع‌رسانی
کم	ضعیف	۰/۳۷۴	۴	۷	۹	۲۰	عامل نهادی
زیاد	قوی	۰/۷۶۳	-	۷	۱۲	۱۹	عامل کالبدی زیرساختی
کم	ضعیف	۰/۴۴۲	۳	۴	۱۱	۱۸	عامل زیست‌محیطی
کم	ضعیف	۰/۳۳۴	۳	۸	۹	۲۰	عامل فردی

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۰

میانگین پاسخ‌های اعضای پانل در دور پیش و پاسخ هر فرد نیز به صورت جداگانه درج شد. از خبرگان درخواست شد، چنانچه نظرشان با میانگین نظرات به‌دست‌آمدهٔ سایر خبرگان مطابقت ندارد، به تعدیل یا توجیه تفاوت نظر خود با نتایج دور دوم بپردازند. در

مرحلهٔ سوم تکنیک دلفی: به دلیل عدم اجماع در برخی گویه‌های پژوهش میان خبرگان، دور سوم دلفی اجرا شد. در دور سوم توزیع پرسشنامه، دربارهٔ گویه‌هایی که در دور دوم، در مورد آن‌ها اجماع حاصل نشده بود، نظرخواهی شد. در مقابل هر شاخص نیز

کم بودن تعداد گویه‌های این دو مؤلفه است. با این وجود، اجماع بیش از ۷۰ درصد از پانلیست‌ها بر اهمیت گویه‌های این دو مؤلفه، نشان‌دهندهٔ اتفاق نظر و هماهنگی بالای بین پانلیست‌ها است. در مورد سایر مؤلفه‌ها، ضریب کندال بیش از ۰/۷ به دست آمده که نشان‌دهندهٔ توافق قوی پانلیست‌ها است. همچنین اجماع بیش از ۷۰ درصد از پانلیست‌ها بر اهمیت تمام گویه‌های باقی‌مانده، نشان‌دهندهٔ اتفاق نظر و هماهنگی بالای بین پانلیست‌ها است. با توجه به اینکه در این مرحله، میزان درصد اجماع به مقدار قابل قبول رسید، شاخص‌های شناسایی شده پس از سه مرحلهٔ مورد پذیرش قرار گرفتند. در جدول (۴) نتایج دور سوم دلفی آورده شده است.

دور سوم براساس نتایج آزمون دوجمله‌ای، شاخص‌هایی با اهمیت متوسط و پایین‌تر که درصد اجماع پانلیست‌ها بر آن کمتر از ۷۰ درصد بود، حذف شدند. پانلیست‌ها دلایلی از جمله مستربودن مفهوم شاخص در سایر شاخص‌های به تأیید رسیده، کلی بودن مفهوم شاخص، عدم قابلیت پرسش در جامعه آماری و... را در بی‌اهمیت خواندن این شاخص‌ها ذکر کرده بودند. نتایج آزمون کندال در دور سوم دلفی نشان داد که ضریب توافق مؤلفهٔ مسئولیت اجتماعی در مرحلهٔ سوم، افزایش مختصری یافته است و ضریب توافق مؤلفهٔ نوآوری‌ها و خلاقیت‌های شکل گرفته در زمینهٔ اکوتوریسم در مرحلهٔ سوم تغییری نکرده است. یکی از دلایل عدم تغییر و تغییر ناچیز ضریب کندال برای این دو مؤلفه به دلیل

جدول ۴: نتایج دور سوم دلفی

اطمینان نسبت به ترتیب عوامل	اتفاق نظر	Kendall's	گویه‌ها			مؤلفه
			عدم اجماع	رد	پذیرش	
کم	ضعیف	۰/۴۵۴	-	-	۳	مسئولیت اجتماعی
زیاد	قوی	۰/۷۲۴	-	-	۶	مسئولیت زیست‌محیطی
زیاد	قوی	۰/۷۹۸	-	-	۵	رشد و توسعه از طریق اکوتوریسم
وجود ندارد	بسیار ضعیف	۰/۲۶۳	-	-	۳	نوآوری‌ها و خلاقیت‌های اکوتوریسم
زیاد	قوی	۰/۷۹۰	-	۳	۸	عامل اقتصادی
زیاد	قوی	۰/۷۰۲	-	۲	۱۱	عامل اجتماعی- فرهنگی
زیاد	قوی	۰/۸۲۵	-	۵	۹	عامل آموزشی و اطلاع‌رسانی
زیاد	قوی	۰/۷۳۷	-	۳	۱۰	عامل نهادی
زیاد	قوی	۰/۷۶۳	-	-	۱۲	عامل کالبدی-زیرساختی
زیاد	قوی	۰/۸۳۷	-	۲	۱۲	عامل زیست‌محیطی
زیاد	قوی	۰/۷۱۱	-	۳	۹	عامل فردی

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۰

۳- ضریب هماهنگی کندال برای اکثر مؤلفه‌ها در دور سوم بیش از ۰/۷ محاسبه شد که نشان‌دهندهٔ توافق قوی پانلیست‌ها بر روی شاخص‌هاست. در مورد مؤلفهٔ مسئولیت اجتماعی و مؤلفهٔ نوآوری‌ها و خلاقیت‌های شکل گرفته در زمینهٔ اکوتوریسم در مرحلهٔ سوم تغییری نکرده است؛ در این خصوص گفته شده است که ثابت ماندن ضریب هماهنگی کندال یا رشد ناچیز آن

نتایج دوره‌های سه‌گانهٔ روش دلفی نشان می‌دهند که به دلایل زیر اتفاق نظر میان اعضای پانل ایجاد شده است و تکرار دورها پایان یافت:

۱- همهٔ شاخص‌ها یا سوالات از نظر بیش از ۷۰ درصد از خبرگان مهم شناخته شدند و شاخص جدیدی توسط متخصصان ارائه نشد.

۲- میانگین شاخص‌ها بیش از ۳/۵ بود و انحراف معیارها سیر نزولی داشته است.

شرایط توقف، دیگر نیازی به طراحی پرسشنامه جدید نیست و فرایند دلفی در این دور به اتمام می‌رسد.

تدوین مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول: در این مرحله از پژوهش، با استفاده از نتایج حاصل از تحلیل آماری پاسخ‌ها و شاخص‌های مستخرج در مرحله نظرخواهی از خبرگان که در خصوص آن‌ها اجماع حاصل شده‌است، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر تدوین مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی تدوین شده، به نحوی که قابلیت اجرا در منطقه مورد مطالعه را داشته‌باشد. به‌طور کلی، پانلیست‌ها در مراحل سه‌گانه روش دلفی، در ۱۱ مؤلفه و ۸۷ شاخص به اتفاق نظر دست یافتند که در جدول (۵) ارائه شده‌است.

در دو دور متوالی نشان می‌دهد که فرایند نظرسنجی باید متوقف شود. اشمیت (Schmidt, 1994:767) برای تصمیم‌گیری درباره توقف یا ادامه دورهای دلفی دو معیار آماری ارائه کرده‌است. اولین معیار اتفاق نظر قوی میان اعضای پانل است که براساس مقدار ضریب کندال تعیین می‌شود. در صورت نبود چنین اتفاق نظری، ثابت‌ماندن این ضریب یا رشد ناچیز آن در دو دور متوالی نشان می‌دهد که افزایشی در توافق صورت نگرفته‌است و فرایند نظرخواهی باید متوقف شود؛ بنابراین، می‌توان گفت که بعد از اجرای سه دور دلفی و به‌دست‌آوردن نتایج موردقبول، انجام روش دلفی منتج به دستیابی به اتفاق نظر شد و سؤالات پرسشنامه از اجماع موردقبولی برخوردار هستند. با توجه به برآورده شدن

جدول ۵: شاخص‌های مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی

ردیف	مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	درصد اجماع	میانگین رتبه‌ای
	کارآفرینی اکوتوریسم روستایی				
	مسئولیت اجتماعی				
۱	حفظ و ترویج میراث فرهنگی و پایبندی به هنجارها و آداب و رسوم جامعه محلی	۴/۰۶۶۷	۰/۱۸۲۷۶	۸۰/۰	۱/۸۸
۲	بهبود عدالت اجتماعی در جامعه محلی	۴/۳۰۰۰	۰/۷۹۴۳	۸۰/۰	۲/۰۸
۳	ارتقای زمینه مشارکت جامعه محلی به‌ویژه زنان و جوانان در فعالیتهای گردشگری	۴/۲۶۶۷	۰/۶۹۱۴	۸۶/۷	۲/۰۳
	مسئولیت زیست‌محیطی				
۴	حفظ زیستگاه و تنوع زیستی جانوری و گیاهی بومی منطقه	۴/۳۳۳۳	۰/۱۴۴۱	۷۶/۷	۳/۴۳
۵	کاهش آلودگی منابع طبیعی پایه (آب، خاک، هوا) و کاهش ضایعات در فعالیتهای گردشگری	۴/۳۰۰۰	۰/۱۷۵۶۹	۷۳/۳	۳/۳۵
۶	حفظ منابع و جاذبه‌ها طبیعی و حفاظت از محیط زیست با بهره‌برداری صحیح	۴/۲۳۳۳	۰/۹۳۵۲	۷۳/۳	۳/۲۸
۷	صرفه‌جویی در استفاده از انرژی و استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر	۴/۴۰۰۰	۰/۱۸۵۵۰	۷۶/۶	۳/۴۷
۸	یادگیری و کسب دانش و نگرش و مسئولیت زیست‌محیطی در جامعه محلی	۴/۴۰۰۰	۰/۱۸۵۵۰	۷۶/۶	۳/۵۵
۹	طراحی و ساخت امکانات سازگار با طبیعت و فرهنگ منطقه با کمترین آسیب ممکن به اکوسیستم بومی	۴/۶۶۶۷	۰/۶۶۰۸	۹۰/۰	۳/۹۲
	رشد و توسعه از طریق اکوتوریسم در سطح محلی و منطقه‌ای				
۱۰	توسعه بازارهای جدید گردشگری در سطح ملی و بین‌المللی و اقدام براساس نیازهای مشتریان این بازارها	۳/۱۸۶۶۷	۱/۲۲۴۲	۷۳/۳	۳/۴۷
۱۱	ارتقای سطح و کیفیت زندگی جامعه محلی	۴/۵۰۰۰	۰/۹۳۷۷	۸۲/۳	۴/۱۰
۱۲	افزایش اشتغال ایجاد فرصت‌های شغلی جدید	۴/۶۶۶۷	۰/۵۴۶۶	۹۶/۷	۴/۳۰
۱۳	کاهش مهاجرت و تثبیت جمعیت روستاها یا بازگشت مهاجران به روستا	۴/۲۶۶۷	۰/۱۸۶۸۳	۷۳/۳	۳/۶۳
۱۴	کسب درآمد و رفاه اقتصادی برای خانوارهای روستایی منطقه	۴/۴۳۳۳	۰/۶۷۸۹	۹۰/۰	۳/۹۳

نواوری‌ها و خلاقیت‌های شکل گرفته در زمینه اکوتوریسم					
۲/۰۲	۹۰/۰	۰/۶۷۴۶	۴/۶۰۰۰	ارائه محصول گردشگری سازگار با محیط زیست	۱۵
۲/۰۲	۹۰/۰	۰/۶۷۴۶	۴/۶۰۰۰	ارائه خدمات گردشگری سازگار با محیط زیست	۱۶
۱/۹۷	۹۰/۰	۰/۶۶۸۶	۴/۶۳۳۳	نواوری و ابتکار در به‌کارگیری نهاده‌ها و تکنولوژی‌های سازگار با محیط زیست در کسب‌وکار	۱۷
عامل اقتصادی					
۸/۱۳	۱۰۰/۰	۰/۳۴۵۷	۴/۱۸۶۶۷	سرمایه‌گذاری و حمایت بخش دولتی، خصوصی و بخش تعاون در توسعه فرصت‌های کارآفرینی گردشگری اکوتوریسم	۱
۸/۶۷	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	اعطای وام و تسهیلات اعتباری از سوی دولت، بخش خصوصی و تعاونی به روستاییان با نرخ بهره پایین	۲
۷/۶۲	۱۰۰/۰	۰/۴۳۰۱	۴/۷۶۶۷	ایجاد سازوکارهای دسترسی به بازار مناسب محصولات گردشگری و تولیدات محلی و بومی	۳
۵/۸۷	۹۳/۳	۰/۶۰۶۴	۴/۳۳۳۳	مشوق‌های اقتصادی و معافیت‌های مالیاتی و برای کارآفرینان در منطقه	۴
۴/۶۵	۷۳/۳	۰/۷۳۰۳	۳/۹۳۳۳	ارائه تسهیلات و حمایت‌های غیرمالی (زمین، ماشین‌آلات و...) با تمهیدات خاص (ارزان‌تر بودن، قسطی و...)	۵
۶/۶۳	۱۰۰/۰	۰/۵۰۷۴	۴/۵۳۳۳	ارائه یارانه هدفمند برای سرمایه‌گذاری و راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید پایدار به روستاییان	۶
۷/۳۵	۱۰۰/۰	۰/۴۶۶۰	۴/۷۰۰۰	حمایت بیمه‌ای از فعالیت‌های کارآفرینی اکوتوریسم	۷
۶/۱۳	۸۳/۳	۰/۷۶۴۸	۴/۳۶۶۷	امنیت و ثبات فضای کسب‌وکار	۸
عامل اجتماعی- فرهنگی					
۶/۶۲	۷۳/۳	۰/۸۹۹۵	۴/۱۳۳۳	ارتباط با دیگر کارآفرینان و ایجاد شبکه کارآفرینی	۱
۷/۳۲	۹۰/۰	۰/۶۶۰۸	۴/۳۳۳۳	ارتقاء امنیت اجتماعی و انتظامی در سطح روستاها	۲
۷/۲۷	۸۶/۷	۰/۷۰۲۲	۴/۳۰۰۰	اشاعه فرهنگ کارآفرینی در روستا از طریق رسانه‌های عرفی روستا	۳
۸/۱۰	۹۳/۳	۰/۶۲۸۸	۴/۴۶۶۷	تعاون و مشارکت مردم بومی در فعالیت‌های گردشگری	۴
۷/۶۳	۹۰/۰	۰/۶۷۴۶	۴/۴۰۰۰	میزان اعتماد و همبستگی در جوامع محلی	۵
۸/۰۲	۹۳/۳	۰/۶۲۸۸	۴/۴۶۶۷	نبود عقاید متعصبانه و محدودکننده در جوامع محلی	۶
۸/۰۳	۹۶/۷	۰/۵۷۱۳	۴/۴۶۶۷	فرهنگ‌سازی در جهت نگرش و رفتار مناسب مردم محلی نسبت به پذیرش گردشگر به‌منظور جلوگیری از تعارض و تنش	۷
۶/۳۸	۷۶/۷	۱/۰۱۷۱	۴/۰۰۰۰	وجود موزه‌ها و اماکن تاریخی و جاذبه‌های میراث فرهنگی مانند هنرهای سنتی و صنایع دستی	۸
۷/۶۸	۹۳/۳	۰/۶۲۱۴	۴/۴۰۰۰	برگزاری مراسمات و جشنواره‌های بومی و محلی در زمان حضور گردشگران در روستا	۹
۵/۹۵	۷۳/۳	۰/۷۸۴۹	۴/۰۶۶۷	وجود افراد آگاه و آشنا برای راهنمایی گردشگران و معرفی صحیح جاذبه‌ها به آن‌ها	۱۰
۹/۰۰	۱۰۰/۰	۰/۴۷۹۴	۴/۶۶۶۷	ظرفیت‌پذیری و تعیین حد مطلوب تراکم جمعیت در مراکز و مکان‌های تفریحی در روستاهای مورد مطالعه	۱۱
عامل آموزشی و اطلاع‌رسانی					
۹/۰۵	۱۰۰/۰	۰/۴۷۹۴	۴/۶۶۶۷	ارائه مشاوره‌های بازاریابی، مالی، فنی کارآفرینی گردشگری روستایی از سوی نهادهای دولتی و غیردولتی در روستا	۱
۱۰/۱۳	۱۰۰/۰	۰/۳۴۵۷	۴/۱۸۶۶۷	طراحی و برگزاری دوره‌های آموزشی و ترویجی مرتبط با کارآفرینی و گردشگری و مدیریت و امور مالی کسب‌وکار	۲
۷/۱۲	۹۰/۰	۰/۶۲۶۰	۴/۲۳۳۳	تربیت نیروی انسانی با دانش تخصصی ماهر و آگاه و افزایش سطح دانش و مهارت و سطح سواد عمومی در منطقه	۳
۸/۹۵	۱۰۰/۰	۰/۴۹۸۲	۴/۶۰۰۰	بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی برای انجام تبلیغات و اطلاع‌رسانی درباره جاذبه‌های گردشگری	۴
۹/۷۷	۹۶/۷	۰/۵۲۰۸	۴/۷۳۳۳	آموزش و اطلاع‌رسانی به گردشگران در خصوص حفظ محیط زیست و فرهنگ منطقه	۵
۹/۸۳	۱۰۰/۰	۰/۴۴۹۷	۴/۷۳۳۳	آموزش جامعه میزبان در خصوص منابع زیست‌محیطی و طبیعی روستاها و تعامل با گردشگران	۶
۹/۶۷	۱۰۰/۰	۰/۴۶۶۰	۴/۷۰۰۰	استفاده از تجارب کارآفرینان محلی	۷
۹/۴۸	۹۶/۷	۰/۵۴۶۶	۴/۶۶۶۷	سواد و آگاهی اطلاعاتی و تکنولوژیکی فعالان کارآفرینی گردشگری	۸
۷/۹۷	۸۳/۳	۰/۷۶۴۸	۴/۳۶۶۷	برگزاری نمایشگاه عرضه مستقیم محصولات کشاورزی و صنایع دستی در روستا	۹

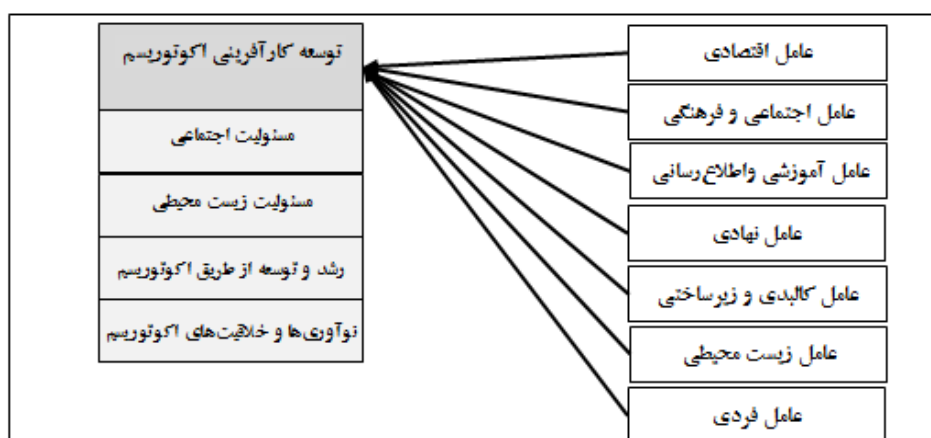
عامل نهادی				عامل نهادی	
۹/۸۸	۱/۰۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	همکاری و هماهنگی سازمان‌های ذی‌ربط توسعه کسب‌وکارهای روستایی و گردشگری	۱
۹/۸۸	۱/۰۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	تسهیل قوانین و مقررات در جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای روستایی و گردشگری	۲
۷/۳۷	۸۳/۳	۰/۷۷۳۸	۴/۴۳۳۳	ایجاد نهاد ویژه متولی امور توسعه کارآفرینی پایدار روستایی	۳
۹/۸۸	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	ثبات و شفافیت قوانین مرتبط با سرمایه‌گذاری گردشگری	۴
۹/۸۸	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	وجود طرح‌های حمایتی از کارآفرینی در بخش گردشگری	۵
۵/۹۷	۸۳/۳	۰/۶۹۸۹	۴/۱۶۶۷	تاسیس سازمان‌های مردم‌نهاد حامی کارآفرینی روستایی	۶
۶/۷۸	۸۰/۰	۱/۰۳۳۳	۳/۶۳۳۳	سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی براساس ظرفیت‌های محیطی روستا و تناسب ضوابط با مقتضیات محلی	۷
۶/۰۲	۷۶/۷	۱/۱۶۷۰	۳/۵۰۰۰	مدیریت و نظارت بر خدمات گردشگری	۸
۶/۰۳	۸۳/۳	۰/۷۱۴۳	۴/۲۰۰۰	وجود تشکلهای صنفی و اتحادیه‌ها در حوزه‌های مختلف کسب‌وکار	۹
۵/۸۸	۸۰/۰	۰/۷۴۶۶	۴/۱۶۶۷	میزان توجه و حمایت دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی از کارآفرینان روستایی و ایجاد بسترهای کارآفرینی	۱۰
عامل کالبدی‌زیرساختی				عامل کالبدی‌زیرساختی	
۱۳/۸۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	توسعه زیرساخت‌های مخابراتی و ارتباطات اینترنتی	۱
۱۳/۸۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	توسعه خدمات عمومی در روستا (آب آشامیدنی سالم، برق و گاز، انرژی و...)	۲
۹/۰۳	۷۳/۳	۰/۹۵۹۵	۴/۱۰۰۰	توسعه زیرساخت‌های گردشگری مانند دفاتر گردشگری و تورهای مسافرتی، پایانه‌های حمل‌ونقل	۳
۱۳/۸۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	توسعه زیرساخت‌های بهداشتی درمانی روستا	۴
۱۳/۵۷	۱۰۰/۰	۰/۱۸۲۵	۴/۹۶۶۷	توسعه زیرساخت‌های بانکی و بازرگانی مرتبط با محیط کسب‌وکار در روستا	۵
۱۳/۸۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	توسعه زیرساخت‌های ارتباطات فیزیکی و وسایل حمل‌ونقل و علائم و تابلوهای راهنمایی و بهبود وضعیت معابر	۶
۱۳/۳۷	۱۰۰/۰	۰/۲۵۳۷	۴/۹۳۳۳	خدمات و امکانات عمومی بین‌راهی (امدادخودروها، جایگاه سوخت‌گیری، نمازخانه، سرویس بهداشتی و...)	۷
۱۳/۸۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	توسعه تسهیلات رفاهی و اقامتی و مراکز تأمین غذا و مراکز خرید و سوپرمارکت‌ها	۸
۱۲/۴۰	۱۰۰/۰	۰/۴۰۶۸	۴/۸۰۰۰	فاصله مناسب روستا از شهر	۹
۱۱/۷۳	۱۰۰/۰	۰/۴۶۶۰	۴/۷۰۰۰	جلوگیری از تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و مزارع	۱۰
۱۳/۸۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	وجود سیستم جمع‌آوری و دفع فاضلاب	۱۱
عامل زیست‌محیطی				عامل زیست‌محیطی	
۷/۱۸	۱۰۰/۰	۰/۴۹۰۱	۴/۶۳۳۳	وجود و احیای منابع طبیعی روستا (چشمه، رودخانه، سراب، پوشش جنگلی و مرتع) و چشم‌اندازهای طبیعی زیبا	۱
۶/۳۵	۹۰/۰	۰/۶۷۸۹	۴/۴۳۳۳	تعیین استانداردهای زیست‌محیطی برای بهره‌برداری از منابع طبیعی و محیط‌زیست روستایی	۲
۹/۴۸	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	موقعیت جغرافیایی و اقلیمی روستا	۳
۸/۸۵	۱۰۰/۰	۰/۳۰۵۱	۴/۹۰۰۰	فضای سبز و پوشش گیاهی غنی منطقه	۴
۹/۴۸	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	توسعه مدیریت پسماند در روستاها	۵
۸/۰۲	۱۰۰/۰	۰/۴۳۰۱	۴/۷۶۶۷	الزام کارآفرینان گردشگری روستایی برای به‌کارگیری فناوری‌ها و روش‌های محافظت محیط زیست	۶
۸/۶۷	۱۰۰/۰	۰/۳۴۵۷	۴/۸۶۶۷	ممانعت دولت و مدیران محلی از تأسیس کسب‌وکارهای گردشگری مخرب و آلوده‌کننده میراث طبیعی و زیستی	۷
۹/۴۸	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	نصب تابلو در زمینه ممنوعیت برپایی آتش و قطع درختان و رعایت بهداشت	۸
۵/۴۷	۷۳/۳	۰/۸۳۳۹	۴/۱۶۶۷	استقرار پایگاه محیط‌بانی در روستاها	۹
۸/۲۰	۱۰۰/۰	۰/۴۰۶۸	۴/۸۰۰۰	افزایش پاکیزگی و ارتقای بهداشت محیط در روستا	۱۰
۸/۴۳	۱۰۰/۰	۰/۳۷۹۰	۴/۸۳۳۳	تشویق گردشگران به استفاده از کالاهای سازگار با محیط‌زیست عدم‌استفاده از ظروف پلاستیکی در پذیرایی‌ها	۱۱
۷/۵۸	۱۰۰/۰	۰/۴۶۶۰	۴/۷۰۰۰	ممنوعیت شکار و ماهیگیری و غیرقانونی وحوش و پرندگان	۱۲

عوامل فردی				
۹/۱۲	۱۰۰/۰	۰/۰۰۰۰	۵/۰۰۰۰	ریسک‌پذیری و داشتن جسارت لازم در جهت شروع یک فعالیت جدید و نوآورانه در زمینه کسب‌وکار
۸/۶۸	۱۰۰/۰	۰/۳۰۵۱	۴/۹۰۰۰	خلاقیت در کشف و تلفیق راه و روش‌های جدید برای حل یک مشکل
۸/۷۸	۱۰۰/۰	۰/۲۵۳۷	۴/۹۳۳۳	داشتن ایده‌های جدید و متنوع در زمینه کسب‌وکار اکوتوریسم
۶/۲۵	۹۰/۰	۰/۶۶۰۸	۴/۳۳۳۳	میزان علاقه به خوداشتغالی در فضای کسب‌وکار اکوتوریسم روستایی
۵/۹۲	۷۳/۳	۰/۸۴۶۹	۴/۲۰۰۰	روبارویی با سختی‌ها و چالش‌ها در کسب‌وکار
۷/۷۰	۱۰۰/۰	۰/۴۶۶۰	۴/۷۰۰۰	توانایی ادراک و پیگیری فرصت‌های کارآفرینی
۵/۶۲	۷۳/۳	۰/۸۱۹۳	۴/۱۳۳۳	پیشگام و پیش‌قدم‌بودن در ارائه یک محصول یا خدمات جدیدتر در حوزه کسب‌وکار
۶/۶۷	۸۳/۳	۰/۷۷۳۸	۴/۴۳۳۳	انگیزه تغییر در کیفیت زندگی و پیشرفت
۶/۹۵	۸۶/۷	۰/۷۳۱۰	۴/۵۰۰۰	داشتن دانش و مهارت و تجربه کافی برای ایجاد و راه‌اندازی کسب‌وکار مرتبط با گردشگری

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۰

می‌تواند توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول را مورد ارزیابی قرار دهد.

همچنین براساس نتایج سه دور دلفی، مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی تدوین شد که در تصویر (۲) آورده شده است. مدل ارائه شده در این پژوهش

تصویر ۲: مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰

یک‌سال‌ونیم درگیر تحقیق بوده و با مشارکت‌کنندگان در ارتباط بودند.

ب) بازبینی توسط همکار: در این پژوهش، یافته‌های پژوهش در مجامع علمی مانند همایش‌های علمی و نشریات علمی در جهت تأیید یافته‌های مطالعه منتشر خواهد شد.

ج) بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان: در این پژوهش، مراجعه مجدد به مشارکت‌کنندگان در جهت تأیید یافته‌های مطالعه انجام خواهد گرفت.

در این پژوهش از ۴ معیار گوبا و لینکلن (۱۹۹۴) برای افزایش دقت علمی استفاده شده است (Guba & Lincoln, 1994).

باورپذیری یا اعتبار: در این پژوهش برای رسیدن به اعتبار یا باورپذیری از تکنیک درگیری طولانی مدت و مشاهده مداوم، بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان و بازبینی توسط همکاران استفاده شد.

الف) درگیری طولانی مدت و مشاهده مداوم: برای افزایش اعتبار مطالعه، محققان انجام پژوهش، به مدت

نظام بانکی و مؤسسات پولی و مالی دولتی در جهت ارائه تسهیلات بانکی به کارآفرینان با شرایط ویژه، کاهش کارمزد و سود بانکی به صورت مقطعی و کوتاه مدت پیشنهاد می‌شود.

عامل اجتماعی - فرهنگی در دور سوم دلفی با ضریب کندال ۰/۷۰۲ و اتفاق نظر قوی به اجماع خبرگان رسید. قلی‌پور و همکاران (۱۴۰۰)، امیدپور و همکاران (۱۳۹۹)، مرادی و همکاران (۱۳۹۹) و لوپز و همکاران (López et al., 2019) نیز نقش عامل اجتماعی و فرهنگی را در توسعه کارآفرینی گردشگری مؤثر دانسته‌اند. یکی دیگر از ابعاد مؤثر بر کارآفرینی، عوامل اجتماعی است؛ زیرا فردی که به خلق ایده‌های نو می‌پردازد، دارای زمینه‌های اجتماعی، مانند ویژگی‌های خانوادگی، آداب و رسوم جامعه، میزان مشارکت و همکاری، دوستان و اقوام و همسایگان است که می‌توانند در دستیابی به موفقیت او را یاری کنند (سجاسی‌قیداری و رکن‌الدین‌افتخاری، ۱۳۹۳: ۲۷۹).

همچنین از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر کارآفرینی در هر جامعه، فرهنگ حاکم بر آن جامعه است؛ فرهنگی که برای افراد کارآفرین ارزش قائل است و افراد بیشتری را به کارآفرینی تشویق می‌کند. رابطه‌ای قوی بین فرهنگ مردم و تمایل به کارآفرینی وجود دارد؛ بنابراین دولت‌ها با تدوین سیاست‌هایی که مشوق رفتار کارآفرینانه است، می‌توانند فرهنگ کارآفرینی را تقویت کنند (فراهانی و حاجی‌حسینی، ۱۳۹۲: ۷۱۷). در این راستا، تقویت و ایجاد ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای کارآفرینانه، در واقع تلاش برای رفع موانع فرهنگی و همچنین تشکیل تعاونی‌های گردشگری روستایی با عضویت ساکنان و بسترسازی برای مشارکت ساکنان روستا با اتکا بر منابع محلی به گونه‌ای که تعارضی با آداب و رسوم منطقه نداشته باشد، پیشنهاد می‌شود.

عامل آموزشی و اطلاع‌رسانی در دور سوم دلفی با ضریب کندال ۰/۸۲۵ و اتفاق نظر قوی به اجماع

تأیید پذیری: برای رسیدن به این استراتژی، فعالیت‌هایی همچون داده‌های خام، یادداشت‌ها، اسناد، فایل‌های صوتی و... به طور مداوم ثبت و مستندسازی می‌شوند.

اطمینان پذیری: برای رسیدن به این شاخص، از یک محقق دیگر در حوزه کارآفرینی گردشگری درخواست شد تا روند تحقیق و نتایج را بررسی و ارزیابی کند. **انتقال پذیری:** ابزاری که برای ایجاد انتقال پذیری استفاده می‌شود، توصیف غنی بود. در این پژوهش سعی شده است تا با ارائه جزئیات بیشتر در مورد شرکت‌کنندگان، توضیحات دقیق و هدفمند در مورد فعالیت‌های انجام شده و ترسیم مسیر این تحقیق، این امکان را به دیگران بدهد تا بتوانند خصوصیات جمعیت مورد مطالعه را بشناسند.

بحث

عامل اقتصادی در دور سوم دلفی با ضریب کندال ۰/۷۹۰ و اتفاق نظر قوی، به اجماع خبرگان رسید. قلی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) و لوپز و همکاران (López et al., 2019) نیز بر تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی بر توسعه کارآفرینی گردشگری تأکید کرده‌اند. رشد و توسعه کارآفرینی نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های اقتصادی و تخصیص تسهیلات است. بدون سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیربنایی نمی‌توان گسترش اشتغال، تولید و کارآفرینی را انتظار داشت؛ زیرا در کنار بقیه عوامل موجود، سرمایه نیز لازم است تا در ترکیبی بهینه با دیگر عوامل، چرخه تولید را فعال کند. کمبود سرمایه در مناطق روستایی که ناشی از پایین بودن سطح درآمد و در نتیجه، اندک بودن پس‌انداز خانوارهاست، یکی از چالش‌های توسعه در چنین مناطقی قلمداد می‌شود که با حمایت و سرمایه‌گذاری بخش دولتی، بخش خصوصی و بخش تعاون برطرف می‌شود (نجفی‌کانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۱). در این زمینه، تقویت

طرفی دیگر، نهادهای غیردولتی محلی نیز که به صورت خودجوش شکل گرفته‌اند، دارای تأثیرگذاری بالایی بر رشد و گسترش فعالیت‌های کارآفرینی هستند (Lordkipanidze, 2002: 29). با توجه به نقش عامل نهادی در توسعه کارآفرینی اکوتوریسم، بازنگری به نوع و نحوه برنامه‌ریزی و هماهنگی بین نهادها و دستگاه‌های اجرایی مسئول از طریق ایجاد یک نهاد مدیریتی یکپارچه در بخش بوم‌گردی و ایجاد پنجره واحد بین سازمان‌ها به منظور تسریع در امور و جلوگیری از اتلاف وقت و هزینه‌ها و دوباره‌کاری پیشنهاد می‌شود.

عامل کالبدی و زیرساختی در دور دوم دلفی با ضریب کندال ۰/۷۶۳ و اتفاق نظر قوی، به اجماع خبرگان رسید. امیدپور و همکاران (۱۳۹۹)، روزبهرانی و همکاران (۱۳۹۹) و مرادی و همکاران (۱۳۹۹) نیز نقش عامل کالبدی و زیرساختی را بر توسعه کارآفرینی مؤثر دانسته‌اند. اهمیت زیرساخت‌ها به اندازه‌ای است که گروهی از محققان آن‌ها را به‌عنوان بستر کارآفرینی یاد می‌کنند؛ زیرا یکی از عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی، خصوصاً در روستاها، به شمار می‌رود و همین عامل با نتایج مثبتی که دارد، سبب توسعه روستا و بالطبع کاهش مهاجرت به شهر، کاهش شکاف شهر و روستا و کاهش مشکلات شهری و... می‌شود و در مجموع در کنار سایر عوامل، توسعه منطقه‌ای رخ خواهد داد (سجاسی‌قیداری و همکاران، ۱۳۹۶: ۵). بیشتر روستاهای کشور و از جمله روستاهای هدف گردشگری شهرستان دزفول، از بسیاری از زیرساخت‌های اولیه، مانند: آب، برق، ارتباطات و... برخوردار هستند؛ اما چون این سرمایه‌گذاری‌ها در خلأ طرح ملی آمایش سرزمین و بدون یک راهبرد هدفمند اتفاق افتاده‌اند، تکافوی همه نیازها را نمی‌نماید و باید با برنامه و با اعتبار خاص و البته محدود و معقول، اصلاحاتی در کالبد روستاهای شهرستان انجام داد.

خبرگان رسید. محمود و همکاران (Mahmud et al., 2020)، انوکوری و ادیوکوو (Nwokorie & Adiukwu, 2020) و اگاروال و همکاران (Aggarwal, 2018) آموزش کارآفرینی گردشگری را در توسعه کارآفرینی بخش گردشگری مؤثر دانسته‌اند. آموزش و تعلیم کارآفرینی بین افراد جامعه به مسئله روز کشورهای فراصنعتی تبدیل شده‌است. صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که فرایند و برنامه‌های آموزشی ویژه می‌تواند با تغییر بینش و فرهنگ افراد و تجهیز آن‌ها به دانش و مهارت‌های خاص، راهی را که آن‌ها احتمالاً زمان طولانی به آن می‌رسند، بسیار کوتاه کرده و به سرعت یک کارآفرین بالقوه را به یک کارآفرین بالفعل تبدیل کند (عباس‌زاده و کاباران، ۱۳۹۴: ۲).

آقامحمدی و عبدالمهدی (۱۳۹۴) معتقدند که کارآفرینی امری اکتسابی است که می‌تواند یاد گرفته شود و منحصراً امری ذاتی نیست، می‌توان آن را تدریس کرد و آموزش داد؛ بنابراین آموزش نقش مهم و خطیری در رشد و توسعه کارآفرینی برعهده دارد؛ براین اساس، برگزاری دوره‌های آموزشی کارآفرینی متناسب با شرایط ساکنان محلی و توانمندی‌های بالقوه گردشگری روستاها و ایجاد مراکز مشاوره برای کارآفرینان و مالکان کسب‌وکار و بسترسازی برای ارائه ایده و تبدیل آن به عمل، به‌منظور توسعه کارآفرینی اکوتوریسم پیشنهاد می‌شود.

عامل نهادی در دور سوم دلفی با ضریب کندال ۰/۷۳۷ و اتفاق نظر قوی، به اجماع خبرگان رسید. برای سنجش نتایج تحقیقات قلی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) عباسی و همکاران (۱۳۹۹) تأییدکننده این یافته است. کارآفرینی نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن نقش سازمان و نهادهای گوناگون انجام شود؛ زیرا هر گونه فعالیتی به‌نوعی به سازماندهی و تشکیلات در سطوح مختلف، چه ملی و چه محلی نیاز دارد. دولت، سازمان و ارگان‌های ذی‌ربط آن، از جمله این نهادها هستند و از

همکاران (۱۳۹۹) روزبهبانی و همکاران (۱۳۹۹) و پولبیتسین (Polbitsyn, 2019) اشاره کرد. یکی از رویکردهای مهم در توسعه کارآفرینی، رویکرد ویژگی‌های شخصی است که با این فرض شکل گرفته است که برای پرورش و افزایش کارآفرینان در جامعه باید ویژگی‌های شخصی را در افراد تقویت کرد؛ زیرا نتایج بسیاری از مطالعات بیانگر آن است که ویژگی‌های فردی کارآفرینان نظیر مرکز کنترل درونی، تحمل ابهام، توفیق‌طلبی، ریسک‌پذیری و... از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر قصد کارآفرینانه و بروز رفتار کارآفرینانه هستند (Nega & Shamuganathan, 2010: 262). پیشنهاد می‌شود که اقدامات لازم در جهت اصلاح و بازنگری در برنامه‌های رسمی و غیررسمی آموزشی با هدف تقویت ویژگی‌های روان‌شناختی دانش‌آموزان، دانشجویان و به‌طور کلی افراد جامعه به‌عمل آید و نیز ترویج روحیه و فرهنگ کارآفرینی، اجرای برنامه‌های پرورش و تقویت ویژگی‌های کارآفرینانه و آموزش مهارت‌های کارآفرینی مورد توجه قرار گیرد.

نتیجه

در این پژوهش، با توجه به فقدان مدل بومی در زمینه توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول که در بین محققان این حوزه پذیرفته شده‌باشد، براساس رویکرد کیفی و با روش تحلیل محتوا و تکنیک دلفی، اقدام به طراحی مدل توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی در شهرستان دزفول شد. در مرحله اول بخش کیفی، تحلیل محتوای کیفی ادبیات و پیشینه تحقیق در زمینه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی انجام شد و در نتیجه تحلیل محتوای کیفی، ۱۲۰ شاخص در قالب ۱۱ مؤلفه به‌دست‌آمد. در مرحله دوم از بخش کیفی، تکنیک دلفی انجام شد و در مرحله اول دلفی، پاسخ‌دهندگان در مجموع ۲۱۳ شاخص در قالب ۱۱

عامل زیست‌محیطی در دور سوم دلفی با ضریب کندال ۰/۸۳۷ و اتفاق نظر قوی، به اجماع خبرگان رسید. برای نتایج تحقیقات قلی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) عباسی و همکاران (۱۳۹۹) روزبهبانی و همکاران (۱۳۹۹) و لوپز و همکاران (López et al., 2019) تأییدکننده این یافته است. با افزایش توجه به منابع زیستی و نیازهای نسل‌های آتی در قالب نظریه توسعه پایدار، از دهه ۱۹۸۰ به بعد، لزوم در نظر گرفتن این بُعد از توسعه و عوامل مؤثر آن در فرایند توسعه اهمیت بالایی یافت. کارآفرینی در محیط‌های روستایی نیز نمی‌تواند مستثنا از این امر باشد؛ زیرا جوامع روستایی به دلیل ماهیت وجودی و کارکردی و ساختاری خود، ارتباط تنگاتنگی با محیط پیرامونی دارند. از طرف دیگر، کشاورزی به‌عنوان یکی از فعالیت‌های مهم روستایی در محیط طبیعی و در یک فضای باز و متأثر از عوامل طبیعی، مانند نوع خاک و اقلیم انجام می‌شود؛ در نتیجه، توجه به عوامل محیطی در توسعه کارآفرینی روستایی و کشاورزی اهمیت بالایی در جهت کاهش مخاطرات محیطی، استفاده مناسب از منابع و... دارد (رکن‌الدین/فتخاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۹)؛ به‌عبارت‌دیگر، وجود منابع طبیعی، شرایط اقلیمی و توپوگرافی منطقه و همچنین چشم‌اندازهای طبیعی، با ارائه فرصت‌هایی برای استفاده و بهره‌برداری عظیم به لحاظ محیط‌زیست از منابع بر فعالیت کارآفرینانه تأثیر می‌گذارد؛ براین‌اساس، تأکید بر انجام مطالعات زیست‌محیطی و برنامه‌های بلندمدت برای ارزیابی فعالیت و کاهش اثرات منفی اکوتوریسم بر محیط‌زیست و آموزش اصول و راهکارهای حفاظت از محیط‌زیست روستا برای صاحبان اقامتگاه‌های بوم‌گردی پیشنهاد می‌شود.

عامل فردی در دور سوم دلفی با ضریب کندال ۰/۷۱۱ و اتفاق نظر قوی، به اجماع خبرگان رسید. از تحقیقات حمایت‌کننده این یافته می‌توان به قلی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) عباسی و همکاران (۱۳۹۹) امیدپور و

صنعتی است که برای بقای خود، باید از تولیدات خود محافظت کند، سازگاری و تطابق کسب و کارهای گردشگری با محیط زیست به عنوان بستر اصلی گردشگری در شهرستان، در نظر گرفته شود. در نهایت فعالیت‌ها و کسب و کارهای گردشگری هماهنگ با بافت اجتماعی و ساختار فرهنگی جامعه میزبان، علاوه بر حفاظت از میراث فرهنگی و بهبود حس اعتماد به نفس آنان، منجر به پذیرش و مقبولیت این فعالیت‌ها در جامعه میزبان شده و در نتیجه، مشارکت فعال آنان در فرایند توسعه را به همراه خواهد داشت.

تحقیق حاضر با محدودیت‌هایی همراه بوده است که توجه محققان در تحقیقات آتی به این محدودیت‌ها می‌تواند به افزایش اعتبار نتایج به دست آمده کمک کند؛ مانند هر پژوهش دیگری که با روش دلفی انجام می‌شود، نتایج به دست آمده بر قضاوت اعضای پانل این پژوهش استوار است. از آنجایی که گزینش این اعضا به صورت غیراحتمالی صورت گرفته است، معرف جامعه‌ای خاص به شمار نمی‌آیند. با این وجود، ویژگی‌های اعضا نشان می‌دهد که پانل دارای ترکیبی نسبتاً مناسب است و دیدگاه‌های دانشگاهی، سازمانی و محلی را گرد هم آورده است. البته افراد بسیاری بودند که صلاحیت عضویت در این پانل را در شهرستان دزفول داشتند که به دلیل عدم تمایل یا نداشتن وقت، امکان همکاری آنان در این پژوهش فراهم نشد. البته محدودیت‌های دیگری همچون سیر آهسته و وقت گیر، امکان اجماع ظاهری، تورش منبع اطلاعات، ریزش افراد متخصص، احتمال دریافت میزان پایین پاسخ، خستگی افراد از مراحل و موضوع، نبود معیارهای کلیدی و مشخص در تعریف افراد متخصص، سطح اجماع و اندازه گروه متخصص شرکت کننده در مطالعه، عدم وضوح در مورد ابزاری که با آن اجماع تعریف می‌شود و تفسیرهای مختلف حاصل از دلفی نیز در پژوهش وجود داشته است.

مؤلفه مطرح کردند. پس از ترکیب و ادغام شاخص‌هایی که به نوعی دارای همپوشانی با یکدیگر بودند و حذف شاخص‌هایی که دارای موارد اضافی و نامفهوم و نامرتب بودند، در نهایت، تعداد ۱۵۸ شاخص در قالب ۱۱ مؤلفه باقی ماند که وارد مرحله دوم دلفی شدند. در نهایت، پانلیست‌ها در مرحله سوم روش دلفی، در ۱۱ مؤلفه و ۸۷ شاخص به اتفاق نظر دست یافتند. اهمیت این مطالعه علاوه بر ارزیابی شاخص‌ها و تعیین میزان مناسب بودن آن‌ها از نظر خبرگان، بررسی میزان اجماع نظر افراد خبره با تخصص‌های متعدد در خصوص هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه بود؛ زیرا ممکن است برخی از شاخص‌ها در ارزیابی کلی به عنوان شاخص مناسب تشخیص داده شوند، اما در مقایسه مجموع نظرات نسبت به شاخص‌های دیگر، نظرات نشان دهد که با وجود مناسب بودن این شاخص، در عمل اجماع نظر لازم بین گروه‌های متعدد متخصصان در رابطه با آن شاخص وجود ندارد. این مطلب در موضوعاتی مانند کارآفرینی اکوتوریستی که از بحث‌های میان رشته‌ای می‌باشد، نکته ظریف و قابل توجهی است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ترکیب مسئولیت اجتماعی، مسئولیت زیست محیطی، رشد و توسعه از طریق اکوتوریسم و نوآوری‌ها و خلاقیت‌های اکوتوریسم شرایط لازم بروز نتیجه توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی را فراهم می‌آورند. دستیابی به توسعه کارآفرینی اکوتوریسم روستایی شهرستان دزفول زمانی هموارتر می‌شود که همزمان نوآوری کارآفرینی گردشگری متناسب با فضای حاکم بر محدوده مورد مطالعه و سازگاری بیشتر با این شرایط به کار رود؛ کارآفرینی گردشگری، برای جامعه میزبان، بسترهای رشد و توسعه و بهبود کیفیت زندگی را فراهم کرده و برون‌دادهای درآمد گردشگری، بهبود کیفیت زندگی و توسعه منطقه می‌شود. همچنین از آنجا که گردشگری،

منابع

- حسینی‌نیا، غلامحسین؛ هادی فلاحی (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی (نمونه مطالعه: مناطق روستایی شهرستان منوجان). پژوهش‌های روستایی. دوره ۸، شماره ۱. صفحات ۲۲-۳۷.
https://jrur.ut.ac.ir/article_62136.html
- حلاج، زینب؛ مسعود بیژنی؛ نگین فلاح حقیقی (۱۳۹۹). پیشبرد توسعه روستایی از طریق زیست‌بوم کارآفرینی. نشریه کارآفرینی در کشاورزی. دوره ۷، شماره ۳. صفحات ۱-۱۶.
https://jead.gau.ac.ir/article_5511.html
- رحمانی، عبدالله؛ رضا وزیری‌نژاد؛ حسن احمدی‌نیا؛ محسن رضاییان (۱۳۹۹). مبانی روش‌شناختی و کاربردهای روش دلفی: یک مرور روایی. مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان. دوره ۱۹، شماره ۵. صفحات ۵۳۸-۵۱۵.
http://journal.rums.ac.ir/browse.php?a_id=5107&id=1&slc_lang=fa
- رضایی، بیژن؛ نادر نادری؛ معین سلیمانی (۱۳۹۹). راهبردهای توسعه اکوسیستم کارآفرینی در نواحی روستایی شهرستان کرمانشاه. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. دوره ۹، شماره ۳۱. صفحات ۹۴-۶۷.
https://serd.khu.ac.ir/browse.php?a_code=A-10-2-235&slc_lang=fa&sid=1
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ مهدی پورطاهری؛ نفیسه فضلی (۱۳۹۳). تحلیل عوامل مؤثر در توسعه کارآفرینی در گردشگری روستایی. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. دوره ۳، شماره ۸. صفحات ۱۰۷-۸۷.
http://tourismpd.journals.umz.ac.ir/article_664.html
- روزبهانی، عباس؛ حوریه مرادی؛ حامد عباسی (۱۳۹۹). تبیین آثار مؤلفه‌های پیش‌برنده توسعه کارآفرینی در مقصدهای گردشگری روستایی (مورد مطالعه: بخش سامن شهرستان ملایر). پژوهش‌های روستایی. دوره ۱۱، شماره ۲. صفحات ۳۶۵-۳۵۰.
https://jrur.ut.ac.ir/article_75780.html
- سجاسی‌قیداری، حمدالله؛ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری (۱۳۹۳). توسعه روستایی با تأکید بر کارآفرینی (تعاریف، دیدگاه‌ها و تجربیات). تهران: انتشارات سمت.
- آزادخانی، پاکزاد (۱۳۹۹). نقش آگاهی و شناخت زیست‌محیطی در ایجاد اکوتوریسم پایدار (مطالعه موردی: شهرستان ایلام). پایداری، توسعه و محیط زیست. دوره ۱، شماره ۱. صفحات ۹۸-۸۳.
https://jsde.srbiau.ac.ir/article_8999.html
- آقا محمدی، جواد؛ حسین عبداللهی (۱۳۹۴). تحلیل نقش آموزش در توسعه و ترویج کارآفرینی. فصلنامه رهیافت. دوره ۲۵، شماره ۵۹. صفحات ۸۷-۷۵.
http://rahyaft.nrisp.ac.ir/article_13572.html
- اکبرپور، محمد؛ سمیه عظیمی (۱۳۹۷). نقش کارآفرینی بر توسعه گردشگری روستایی (کشاورزی). شهرسازی ایران. دوره ۱، شماره ۱. صفحات ۳۴-۲۷.
<https://www.shahrsaziiran.com/1397-1-1-article2/>
- الوانی، سید مهدی؛ فروغ رودگرنژاد (۱۳۸۹). مدل توسعه کارآفرینی در سازمان‌های کوچک و متوسط. چشم‌انداز مدیریت بازرگانی. دوره ۴، شماره ۳۷. صفحات ۸۷-۷۳.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=148329>
- امیدپور، فردوس؛ عبدالرضا رحمانی فضلی؛ فرهاد عزیزپور (۱۳۹۹). تحلیل عوامل ساختاری مؤثر بر توسعه کارآفرینی مناطق روستایی شهرستان دلفان. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. دوره ۹، شماره ۳۱. صفحات ۴۰-۲۱.
<https://serd.khu.ac.ir/article-1-3487-fa.html>
- بستان، یدالله؛ سیما شافعی؛ احمد فتحی‌اردکانی؛ رحمان عرفانی‌مقدم (۱۴۰۰). بررسی اثر اعتبارات اعطایی بر تقاضای نیروی کار زیربخش‌های کشاورزی. تحقیقات اقتصاد کشاورزی. جلد ۱۳، شماره ۱. صفحات ۶۲-۴۵.
http://jae.miau.ac.ir/article_4350.html
- بوجاریان، نوشین؛ کوروش مؤمنی دهقی (۱۳۹۴). شناخت جاذبه‌های گردشگری روستای پامنار شهرستان دزفول در راستای توسعه گردشگری پایدار. دومین همایش ملی افق‌های نوین در توانمندسازی و توسعه پایدار معماری، عمران، گردشگری، انرژی و محیط زیست شهری و روستایی. همدان. صفحات ۱۶-۱.
<https://civilica.com/doc/408136/>

- عباسی، محمدجواد؛ ژیلا سجادی؛ علی عبدالهی؛ محمدتقی رضویان (۱۳۹۹). تبیین عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در ایران. مطالعات مدیریت گردشگری. دوره ۱۵، شماره ۵۳، صفحات ۲۶-۱.

https://tms.atu.ac.ir/article_12109.html

- فراهانی، حسین؛ سمیرا حاجی حسینی (۱۳۹۲). ارزیابی ظرفیت‌های نواحی روستایی در جهت توسعه کارآفرینی و توانمندسازی روستاییان (مطالعه موردی: روستاهای بخش شال شهرستان بوئین‌زهرا). پژوهش‌های روستایی. دوره ۴، شماره ۴، صفحات ۷۴۸-۷۱۵.

https://jrur.ut.ac.ir/article_50417.html

- فروتنی، فرزانه؛ خدیجه همای صالحی (۱۳۹۷). برنامه‌ریزی گردشگری در زمینه حیات‌وحش شهرستان دزفول. فضای جغرافیایی. دوره ۱۸، شماره ۶۲، صفحات ۳۱-۴۴.

<http://geographical-space.iau-ahar.ac.ir/article-1-1616-fa.html>

- قلی‌پور، محمدرضا؛ محمودرضا چراغعلی؛ هادی ثنایی‌پور (۱۴۰۰). طراحی مدل مفهومی توسعه کارآفرینی در بخش بوم‌گردی با رویکرد رفاه اجتماعی به روش داده‌بنیاد. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. دوره ۱۳، شماره ۲، صفحات ۲۷۰-۲۵۳.

http://geography.journals.iau-garmsar.ac.ir/article_680450.html

- کردی، رقیه. (۱۳۹۹). رشد باغ‌ویلاهای دزفول، فرصت یا تهدید، خبرگزاری ایرنا.

<https://www.irna.ir/news/84072324/%D8%B1%D8%B4%D8%AF-%D8%A8%D8%A7%D8%BA-%D9%88%DB%8C%D9%84%D8%A7%D9%87%D8%A7%DB%8C%D8%AF%D8%B2%D9%81%D9%88%D9%84-%D9%81%D8%B1%D8%B5%D8%AA-%DB%8C%D8%A7%D8%AA%D9%87%D8%AF%D8%B%8C%D8%AF>

- کریمی، سعید (۱۳۹۳). کارآفرینی روستایی: فرصت‌ها و چالش‌ها. نشریه کارآفرینی در کشاورزی. دوره ۱، شماره ۳، صفحات ۱۱۹-۱۰۱.

https://jead.gau.ac.ir/article_2276.html

- کریمی کندزی، ساجده (۱۳۹۹). توسعه بوم‌گردی و نقش آن در توسعه جاذبه‌های بوم‌گردی شهرستان آران و بیدگل. نشریه مطالعات اجتماعی گردشگری. دوره ۸، شماره ۲، صفحات ۲۴۲-۲۲۳.

<http://journalitor.ir/Article/13990817250618>

- سجاسی‌قیداری، حمدالله؛ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری؛ مهدی پورطاهری؛ عادل آذر (۱۳۹۳). الگوی توسعه کارآفرینی اکوتوریسم در مناطق روستایی (مطالعه موردی: روددره‌های گردشگری استان تهران). پژوهش‌های جغرافیای انسانی. دوره ۴۶، شماره ۲، صفحات ۲۹۲-۲۷۳.

https://jhgr.ut.ac.ir/article_51564.html

- سجاسی قیداری، حمدالله؛ حمید شایان؛ حمیده محمودی (۱۳۹۶). تبیین سیاست‌گذاری‌های زیرساختی در توسعه کارآفرینی روستایی. همایش ملی بررسی راهکارهای مدیریت توسعه کارآفرینی روستایی در ایران. سبزوآر. صفحات ۱۶-۱.

<https://civilica.com/doc/635828/>

- سجاسی قیداری، حمدالله؛ طاهره صادقلو (۱۳۹۲). تبیین چارچوب تئوریک الگوی توسعه پایدار کارآفرینی گردشگری در مناطق روستایی. دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، کارآفرینی و توسعه اقتصادی. قم، صفحات ۱۲-۱.

<https://civilica.com/doc/286162/>

- شیرمحمدی، یزدان؛ محمدامین معاونی (۱۳۹۹). طراحی مدل کارآفرینی راهبردی در صنعت گردشگری. گردشگری و توسعه. دوره ۹، شماره ۳، صفحات ۱۶-۱.

http://www.itsairanj.ir/article_110901.html

- عباس‌زاده، یاشار؛ محمدرضا کاباران‌زاد قدیم. (۱۳۹۴). بررسی اثر آموزش کارآفرینی بر شکل‌گیری سرمایه انسانی کارآفرینانه. کنفرانس بین‌المللی مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی. استانبول. صفحات ۶-۱.

<https://civilica.com/doc/625410>

- عباسی اسفنجانی، حسین؛ لطف‌الله فروزنده دهکردی (۱۳۹۴). طراحی مدل جامع تجاری‌سازی تحقیقات دانشگاهی با رویکرد دلفی. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی. دوره ۱۹، شماره ۷۵، صفحات ۱۷۰-۱۳۹.

http://pajooeshnameh.itsr.ir/article_14214.html

- عباسی، عالم؛ محمد رضوانی (۱۳۹۶). بوم‌گردی روستایی و نقش آن در توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان پاوه استان کرمانشاه). کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری، مدیریت شهری و محیط زیست. کرج، صفحات ۱۸-۱.

<https://civilica.com/doc/711102>

References:

- Aggarwal, A. K. (2013). Performance Appraisal of Rural Entrepreneurship Development Programs, IJMBS, Vol. 3, No. 3, PP. 22-28.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3183631
- Aggarwal, A. K. (2018). Rural Entrepreneurship Development Ecosystem—An Emerging Paradigm of Rural Socio-Economic Development. Project of Rural Entrepreneurship Development in the State of Haryana, India, 1-16.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3184127
- Bosworth, G., & Turner, R. (2018). Interrogating the meaning of a rural business through a rural capitals framework. Journal of rural studies, No. 60, PP. 1-10.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S074301671730102X>
- Fhlatharta, N. Aoife, M. & Farrell, M. (2017). Unravelling the strands of 'patriarchy' in rural innovation: A study of female innovators and their contribution to rural Connemara. Journal of Rural Studies, No. 54, PP. 15-27.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016717304394>
- Gamede, B. T. and Uleanya, C (2018). Entrepreneurship: Solution to Unemployment and Development in Rural Communities, Journal of Entrepreneurship Education, Vol.21, No.3, PP.1-12.
<https://www.abacademies.org/articles/Entrepreneurship-solution-to-unemployment-and-development-in-rural-communities-11528-2651-21-3-157.pdf>
- Green, S. (1996) Travelling via Delphi: A new route to the accreditation of fieldwork educators. British Journal of Occupational Therapy, Vol. 59, No. 11, PP. 506-10.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/030802269605901105>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K.
- Kalantaridis, C., & Bika, Z. (2006). Local embeddedness and rural entrepreneurship: case study evidence from Cumbria, England. Environment and Planning, Vol. 38, No. 8, PP.1561-1579.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/a3834>
- Korsgaard, S., Müller, S., & Tanvig, H. W. (2015). Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural—between place and space. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, Vol. 21, No. 1, PP. 5-26.
- گنجائیان، حمید (۱۳۹۹). پتانسیل‌سنجی توسعه اکوتوریسم منطقه گوندره شهرستان قروه با استفاده از مدل تلفیقی AHP-SWAT. جغرافیا و روابط انسانی. دوره ۲. شماره ۴. صفحات ۶۹-۵۶.
https://www.gahr.ir/article_105119.html
- محمدشریفی، مریم؛ باب‌الله حیاتی؛ اسماعیل پیش بهار؛ قادر دشتی (۱۳۹۹). عوامل مؤثر بر تغییر کاربری اراضی کشاورزی در شهرستان دزفول. تحقیقات اقتصاد کشاورزی. دوره ۱۲. شماره ۱. صفحات ۴۴-۲۵.
http://jae.miau.ac.ir/article_4072.html
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش. جلد دوم. تهران. انتشارات جامعه‌شناسان. چاپ دوم.
- محمودزاده، سید مجتبی؛ ساناز ارجمندیان (۱۳۹۶). شناسایی و رتبه‌بندی فرصت‌های کارآفرینانه در گردشگری روستایی (مطالعه موردی: روستای آب اسک). مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. دوره ۶. شماره ۲۰. صفحات ۱۴۹-۱۳۱.
http://tourismpd.journals.umz.ac.ir/article_1491.html
- مرادی، حشمت؛ علیرضا پورسعید؛ مرجان واحدی؛ محمدباقر آرایش (۱۳۹۹). طراحی مدل توسعه بوم‌گردی روستاهای هدف گردشگری استان کرمانشاه. گردشگری و توسعه. دوره ۹. شماره ۱. صفحات ۴۶-۲۵.
http://www.itsairanji.ir/article_105792.html
- ملاشاهی، ملیحه؛ محمود احمدپور؛ سامان ضیایی؛ ابراهیم مرادی (۱۳۹۹). تحلیل فضایی عوامل اقتصادی مؤثر بر تولید محصولات کشاورزی. اقتصاد مقداری. دوره ۱۸. شماره ۳. صفحات ۱۸۷-۱۶۳.
https://jqe.scu.ac.ir/article_16677.html
- نجفی کانی، علی‌اکبر؛ مهدی حسام؛ حدیثه آشور (۱۳۹۴). سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی مورد: دهستان استرآباد جنوبی در شهرستان گرگان. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. دوره ۴. شماره ۱. صفحات ۵۶-۳۷.
<https://serd.khu.ac.ir/article-1-2237-fa.html>
- نیکرفتار، طیبه؛ زهرا نصرتی‌فر (۱۳۹۶). تحلیل فرصت‌های کارآفرینی در گردشگری روستایی استان البرز. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. دوره ۶. شماره ۱. صفحات ۵۸-۴۵.
https://serd.khu.ac.ir/browse.php?a_code=A-10-2-113&slc_lang=fa&sid=1

- Nwankwo, F. O., & Okeke, C. S. (2017). Rural entrepreneurship and rural development in Nigeria. *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, Vol. 5, No. 1, PP. 1-7.
<https://apsdpr.org/index.php/apsdpr/article/view/152/159>
- Nwokorie, E. C. and Adiukwu, I. K. (2020). Hospitality and Tourism Entrepreneurship: Administrative Barriers in Imo State, Nigeria. *International Scientific Journal turizam*, Vol. 24, No. 1, PP. 13-32.
<https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1450-66612001013N>
- Polbitsyn, S. N. (2019). Russia's Rural Entrepreneurial Ecosystems. *Economy of Region*, Vol. 1, No. 1, PP. 298-308.
<https://www.economyofregion.com/current/2019/72/3156/>
- Powell, C. (2003). The Delphi technique: myths and realities. *J Adv Nurs*, Vol. 41, No. 4, PP. 376-82.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12581103/>
- Roundy, P. T., Brockman, B. K., & Bradshaw, M. (2017). The resilience of entrepreneurial ecosystems. *Journal of Business Venturing Insights*, Vol. 8, No. 11, PP. 99-104.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352673417300641>
- Schmidt, R.C. (1994). Managing Delphi surveys using nonparametric statistical techniques, *Decision Sciences*, Vol. 28, No. 3, PP. 763-8-784.
<https://repository.ust.hk/ir/Record/1783.1-26331>
- Stam, F.C., and Spigel, B. (2016). Entrepreneurial ecosystems. Working paper, Vol. 16, No. 13, PP. 1-15.
<https://econpapers.repec.org/paper/usetkiwps/1613.htm>
- Stoica O, Roman A, Rusu VD. (2020). The Nexus between Entrepreneurship and Economic Growth: A Comparative Analysis on Groups of Countries. *Sustainability*. Vol. 12, No. 3, PP. 1-19, 1186.
<https://www.mdpi.com/2071-1050/12/3/1186>
- Williams, P. L. & Webb, C. (1994). The Delphi technique: A methodological discussion. *Journal of Advanced Nursing*, No. 19, PP.180-86.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8138622/>
- <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJEBR-11-2013-0205/full/html>
- Lai, Y., & Vonortas, N. S. (2019). Regional entrepreneurial ecosystems in China. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 28, No. 4, PP.875-897.
<https://academic.oup.com/icc/article-abstract/28/4/875/5526910?redirectedFrom=fulltext>
- López, M. & Cazorla, A. & Del Pilar Panta, M. (2019). Rural Entrepreneurship Strategies: Empirical Experience in the Northern Sub-Plateau of Spain, *Sustainability*, Vol. 11, No. 5, PP.1-15.
<https://www.mdpi.com/2071-1050/11/5/1243>
- Lordkipanidze, M. (2002). Enhancing Entrepreneurship in Rural Tourism for Sustainable Regional Development: The Case of Söderslätt Region, Sweden, the International Institute for Industrial Environmental Economics (IIIEE); International miljö Institute.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.9732&rep=rep1&type=pdf>
- Mahmoud, M. Abou-Shouk, M. Fawzy, N. (2020). Exploring the Factors Affecting Entrepreneurship in Tourism Sector, *International Journal of Hospitality and Tourism Systems*, Vol. 13, No. 2, PP. 1-17.
<http://www.publishingindia.com/ijhts/24/exploring-the-factors-affecting-entrepreneurship-in-tourism-sector/870/6019/>
- Mack, E., and Mayer, H. (2016). The evolutionary dynamics of entrepreneurial ecosystems. *Urban Studies*, Vol. 53, No. 10, PP. 2118-2133.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0042098015586547>
- Morrison, C., & Ramsey, E. (2019). Power to the people: Developing networks through rural community energy schemes. *Journal of Rural Studies*, No.70, PP.169-178.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016717304965>
- Nga, J.K.H., & Shamuganathan, G. (2010). The influence of personality traits and demographic factors on social entrepreneurship start up intentions. *Journal of Business Ethics*, Vol. 95, No. 2, PP. 259-282.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-009-0358-8>

